МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

ОСНОВИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Методичні рекомендації
для самостійної роботи з навчальної дисципліни

для магістерського рівня вищої освіти зі спеціальності:
035 Філологія. (Спеціалізація 035.01 Українська мова та література).

Львів - 2023

Рекомендовано до друку:

- на засіданні катедри української мови імені проф. Івана Ковалика філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Протокол № 1 від 31.08. 2023 р.;
- на засіданні вченої ради філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Протокол № 1 від 31.08. 2023 р.

Уклала Г. В. Кутня

ОСНОВИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Методичні рекомендації
для самостійної роботи з навчальної дисципліни

для магістерського рівня вищої освіти зі спеціальності:
035 Філологія. (Спеціалізація 035.01 Українська мова та література).
(денна та заочна форми навчання)

ВСТУП

Основи функціонально-категорійної граматики є систематизованою складовою циклу професійної та практичної підготовки маґістрів-філологів. Курс дає студентові знання основ функційно-категорійного напряму в сучасній лінгвістиці як одного із провідних, аспекти якого активно сьогодні розглядаються і в академічному курсі граматики. Дисципліна допоможе систематизувати знання з різних рівнів сучасної української літературної мови, зокрема морфології та синтаксису; усвідомити міжрівневі зв'язки в мові; чіткіше оцінити граматичну семантику мовних одиниць та формальні засоби її реалізації, краще зрозуміти тривимірний підхід у синтаксисі до аналізу речення – формально-граматичний, семантико-граматичний та комунікативний, який і забезпечує цілісний аналіз синтаксичного рівня мови. Курс також сприятиме успішному проведенню власної науково-пошукової діяльности і написанню науково-дослідницької роботи з граматики. Матеріал спецкурсу подано з урахуванням напрацювань української та європейської лінгвістичної науки. У програмі відображено функціональний підхід у кваліфікації формальних граматичних категорій з опорою на семантико-граматичний, а також аналіз окремих функціонально-семантичних категорій. Спецкурс спрямований на усвідомлення власне українських граматичних ознак та загальномовних.

Мета курсу: формування у студентів-філологів систематизованих наукових знань у класифікації та аналізі граматичних категорій, одиниць, явищ із урахуванням різних мовних рівнів у розрізі функційного підходу.

Завдання курсу: сформувати у студентів розуміння граматичної структури мови як складної системи, компоненти якої засвідчують міжрівневий характер, зокрема:

1) ознайомити слухачів курсу із сучасними тенденціями у трактуванні граматичних явищ та основними термінологічними поняттями функціональної граматики;
2) навчити:
   А) аналізувати семантику основних граматичних категорій (морфологічних та синтаксичних) та засоби її вираження;
   Б) розмежовувати різні аспекти речення – формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний у канві традиційного (академічного та шкільного) аналізу синтаксичних одиниць та явищ;
   В) визначати первинні та вторинні одиниці речення семантико-синтаксичного рівня – предикат, суб'єкт, об'єкт, детермінанти.

Передбачено, що в результаті засвоєння навчального матеріалу слухачі мають *знати:*

1) основні поняття функціональної граматики, напрями, термінологію;
2) семантичні засади граматичних категорій;
3) специфіку функціонально-семантичних категорій та способи їхнього вираження;
4) особливості тривимірного підходу до аналізу речень (формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного);
5) особливості валентності як поняття, на якому ґрунтуються синтаксичні зв'язки слів у реченні;
6) принципи виділення компонентів семантико-синтаксичної структури речення.

У результаті набутих знань слухачі *повинні вміти*:

1) аналізувати семантику граматичних категорійних значень;
2) характеризувати засоби реалізації функціонально-семантичних категорій (враховуючи різні мовні рівні);
3) оцінювати просте речення з погляду структурної семантики (семантично елементарне / семантично складне);
4) виділяти в реченні основні типи синтаксем (предикат та субстанційні компоненти) та аналізувати їх;
6) виконувати традиційний аналіз складного речення з розмежуванням показників формально-граматичного, семантико-синтаксично та комунікативного характеру.

Методичний посібник корелює з програмними документами вибіркової дисципліни «Основи функціонально-категорійної граматики». Він складається зі списку рекомендованої літератури (основної та допоміжної), у межах кожної теми подано розгорнуті питання-тези та демонстраційні завдання, а також відповідні позиції допоміжної літератури.

Також посібник містить інформацію, подану у вигляді пронумерованих додатків, з метою допомогти слухачам курсу в самостійній роботі. Такі додатки включають нотатки-рекомендації, таблиці, а також схеми та зразки аналізу:

1) засобів вираження окремих функціонально-семантичних категорій в українській мові;

2) речень:

а) традиційний академічний аналіз складного речення, що засвідчує комунікативні, семантико-граматичні та формально-граматичні показники, сукупність яких і визначає функціональний підхід в аналізі різних синтаксичних одиниць та явищ;

б) частковий функціональний аналіз речення, зорієнтований на семантико-синтаксичний компонентний аспект.

У посібнику подано також короткий термінологічний словник, у якому містяться визначення та коментарі ключових понять і термінів курсу: тут містяться як терміни функціонально-категорійної граматики, так і традиційної граматики, окреслення яких прив’язане до функціонального підходу.

У використанні ключової термінологічної компоненти в назвах курсу та тематичних рубриках використовуємо як традиційний термін «функціональний» (І. Вихованець), так і послуговуємося термінним прикметником «функційний» як синонімним відповідником, який лише утверджується в науковому вжитку, однак за словотвірними особливостями української мови, на нашу думку, є більш органічним.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. К., 2004.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наукова думка, 1988. 256 с.
5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: Наукова думка, 1983. 220 с.
6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк: ДонНУ. 2007.
7. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.
9. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк, 2012.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).

Додаткова

1. Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення (на матеріалі чеської та української мов // Мовознавство. 1984. №5. С. 38–42.
2. Андрієвська О.О. Смислові чинники порядку слів у реченні // Філологічний збірник Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка. К., 1952. № 4.С. 77–83.
3. Арват Н. М. Про компонетний аналіз семантичної структури простого речення // Мовознавство. 1976. № 4. С. 38–45.
4. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. Київ, 2012.
5. Барчук В. Формальна і функціонально-семантична співвіднесеність категорій часу та способу // Українська мова 2011. №4.
6. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз). К.: Наукова думка, 1991 С. 11-81.
7. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект: Автореф. дис…д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. К., 1998. 33 с.
8. Вакалюк І. В. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності в сучасній українській мові: Дис…канд. наук.- Івано-Франківськ, 2019.
9. Вихованець І.Р. Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення // Українська мова і література в школі. 1973. С. 16–24. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/
10. Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. 2002. №1. С. 25–31.
11. Гловацька О. Л. Ядро функціонально-семантичного поля негативності в староукраїнській мові // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». № 11. 2015. Вип. 21 (3).
12. Глотова О. В. Функціональний підхід до вивчення складних семантичних категорій // Лінгвістичні дослідження: Зб. Наукових праць. ХНПУ ім.Г.С. Сковороди. Вип. 50. Харків, 2019. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive
13. Городенська К. Г. Багатоаспектність проблематики синтаксичних досліджень // Городенська К. Г. Здобутки академічної граматичної школи // Українська мова. 2021. № 3. С. 13-17. // Інтернет-ресурс. Доступ з: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_21/3.pdf

14. Городенська К. Г. Реченнєтвірний потенціал предикатів якості. Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ. 2001. Вип.7. С. 27–31. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/
15. Городенська К.Г. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката // Матеріали конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство: Зб. наук. статей. Чернівці: Рута, 2003. С. 260–263. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/
16. Городенська К.Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. праць. Херсон: Айлант, 2001. Вип. 9. С. 22–25. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/
17. Городенська К.Г. Реченнєтвірний потенціал предикатів кількості // Наук. вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа, 2002. №5. С. 23–26. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/
18. Грипас О. Про засадничі принципи функційної граматики. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/download/64/54/
19. Гуйванюк Н. В. Функціональна транспозиція в синтаксисі // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 7. Донецьк: ДонДУ, 2001. С. 85–91. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/
20. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
21. Гуйванюк Н.В. Основні типи інформативно-референційних смислів у реченні-висловленні // Семантика мови і тексту: Зб. статей VI Міжнародної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 118–126. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/
22. Дарчук Н. П. Агат-синтаксис як компонент комп'ютерної граматики української мови // Українська мова. 2020. №4. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/4_20/7.pdf
23. Дерев'янко Ю., Гнатюк Л. Когнітивно-концептуальні аспекти й функційно-прагматичні вияви ввічливості у лінгвокультурному ракурсі (на фактичному матеріалі англійської і української мов). // Лінгвістичні студії. Вип. 42. 2021. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/11313
24. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. К., 2010.
25. Єрмоленко С.Я. Категорія предикативності // Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ: Наукова думка, 1975. С. 5–11. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/
26. Загнітко А. Доцентрово-відцентрові тенденції в сучасній термінології синтаксису // Українська термінологія і сучасність. К., 2007. С. 3-7.

27. Загнітко А.П. Лінійно-позиційна та семантико-функційна перервність іменникоморфологічної форми: типологія віддаленості // Лінгвістичні студії. Вип. 42. 2021. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/11309
28. Загнітко А.П. Морфологічні категорії в системі предикатності і предикативності речення. К.: НМКВО, 1990.
29. Загнітко А.П. Прагматичний аспект речення і прагматичний рівень висловлення // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Зб. наук. пр. Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. Вип. 13. Рівне, 2005. С. 3–7.
30. Захлюпана Н., Кузьма І., Кутня Г., Труш О. Морфологія: Термінологічний словник-довідник. Львів, 2014. 225 с.
31. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка // Мовознавство. 1985. №1. С. 39-43.
32. Іваницька Н. Л. Повнозначні слова української мови і прогнозування формально-граматичної і семантичної структури простого речення // Теоретичні проблеми граматики: Тематичний зб. наук. праць. Донецьк: Дон ДУ, 1995. С.71-81.
33. Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2000. № 2. С. 70–74. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/
34. Іщенко Н. Г. Семантична та поняттєва категорії у мовознавчих студіях // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Серія: : Філологія. Педагогіка. 2013. Вип. 2. С. 61-64. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vntufil_2013_2_11.pdf
35. Кадомцева Л. О. Компоненти семантико-граматичної структури речення і поняття членів речення // Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. К.: Вища школа, 1985. С. 29-62.
36. Калько М .І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові: дис... доктора філол. наук: 10.02.01, Черкаси, 2009.
37. Каранська М.У. Синтаксичні рівні, парадигми і моделі речень з погляду взаємовідношень // Вісник Київського університету. Сер. філології. №13. К., 1972. С. 78 –90.
38. Ключка Н. Я. Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення // Наукові записки. Серія філологічна. Вінниця, 2012 // Доступ з: https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/download/947/804/
39. Коструба П.П. Поняття предикативності і проблема класифікації комунікативних одиниць мови // Проблеми синтаксису. Львів, 1963. С. 3–9.
40. Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля та її застосування в зіставному мовознавстві // Мовознавство. 2007. № 4–5. С. 13–19.
41. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч.2. Синтаксис. К., 1965.
42. Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці, 2011.
43. Кульбабська О. Сучасні інтерпретації категорії предикації в мовознавстві // Українська мова. 2009. №1. С. 61-73.
44. Кутня Г. "Активність / пасивність суб'єкта" в контексті структурно-семантичного аналізу предиката // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 30. Львів, 2003. С. 11-21.
45. Кутня Г. «Процес» як семантична універсалія та категорійна граматична одиниця (на матеріалі предикатної системи сучасної української мови) // Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III: Колективна монографія, присвячена 20-річчю україністики на Філософському факультеті імені Масарика в Брно. Brno, 2015. S. 281-288.
46. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській літературній мові / Дис… канд. філологічних наук. Львів, 2005.

47. Кутня Г. До питання структурно-семантичних модифікацій предикатів процесу в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 14 / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2006. С. 150-154.
48. Кутня Г. Обставинна детермінація предикатів процесу в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 13. / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2005. С. 178-184.
49. Кутня Г. Онтологічні параметри часової локалізованості та фазовості в канві структурно-семантичного аналізу предикатів // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 16 / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2008. С. 119-124.
50. Кутня Г. Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 46. Львів, 2009. Ч. ІІ. С. 9-16.
51. Кутня Г. Семантичні ознаки "статичність" і "динамічність" у канві предикатної типології // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 15 / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2007. С. 282-286.
52. Кухар Н.І. Факультативні компоненти у системі компонентів формально-граматичної структури речення // Наукові записки. Серія: Філологія. Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2006. С. 80-84.
53. Кучман І. М. Функціонально-семантична категорія каузативності в сучасній українській мові: Автореф. дис…. канд. наук. 10.02.01- українська мова. Київ, 2011.
54. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01 / ОНУ Одеса, 2003. 19 с.
55. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк: Вид. відд. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 1998. 208 с.
56. Межов О. Г., Костусяк Н. М., Здіховська Т. В. Приховані семантико-синтаксичні відношення в системі простих речень сучасної української мови // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2023 № 60 Том 2. Інтернет-ресурс. Доступ з: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v60/part_2/1.pdf
57. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис…канд. філол. наук: 10.02.01 / АН України, Інститут української мови. К., 1998. 19 с.
58. Мірченко М. Комплексна система та структура синтаксичних реченнєвих категорій. // Типологія та функції мовних одиниць. 2014. №2. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://typolohia.at.ua/index/kompleksna_sistema_ta_struktura_sintaksichnikh_rechennevikh_kategorij/0-140
59. Онищенко І.В. Центральні та периферійні компоненти функціонально-семантичного поля оцінки в сучасній українській мові // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 5. Київ, 2011.
60. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. К.: Вища школа, 1986. 176 с.
61. Плющ Н. П. Про один із засобів вираження суб'єктивної модальності речення // Українська мова і література в школі. 1975. № 12. С. 45-52.
62. Плющ. М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Видання 2-ге, доповнене. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2022. 235 с.
63. Поляк І. П. Функційно-семантична категорія неозначеності в сучасній українській літературній мові: Автореф. дис…. канд. наук. 10.02.01. українська мова. Луцьк, 2019.
64. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Автореф. дис…канд. філол. наук: 10.02.01 / НАНУ Ін-т укр. мови. К., 2000. 18 с.
65. Руденко Л. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти): Автореф. дис… д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАНУ Ін-т мовознавства. К., 1996. 52 с.

66. Сальникова О. Функціонально-семантичне поле як спосіб дескрипції мови // Лінгвістичні студії. 2006 №14. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://litmisto.org.ua/?p=7496.
67. Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2 ч. / Упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 1. 559 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/
68. Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 2. 326 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/
69. Сікорська О. О. Функціонально-семантична категорія потенційності в українській мові: Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2017.
70. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): Автореф. дис… д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАНУ Ін-т української мови. К., 2002. 34 с.
71. Слинько І.І., Гуйванюк В.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К., 1994.
72. Соколова С. Аспектуальні категорії українського дієслова. Київ: Книга-плюс, 2021. 222 с.
73. Степаненко М.І. Структурна схема речення і його валентна будова // Просторові поширювачі у структурі простого речення. Полтава: АФНІ, 2004. С. 6–17. Також інтернет-ресурс (зі змінами автора). Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/
74. Сухомлин В. В. Семантичні основи функціонально-семантичного поля: мовний і мисленнєвий зміст // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 22. 2012. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8292/1/24.pdf
75. Сучасна українська мова: Синтаксис / За ред. О. Пономаріва. К., 1994.
76. Ткачук Т. Г. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові. Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2009.
77. Томусяк Л. М. Атрибутивні компоненти з обставинною семантикою Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2022. № 54. Інтернет-ресурс. Доступ з: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v54/28.pdf
78. Усенко Ю., Сітко А. Модальність як функціонально-семантична категорія. Збірник наукових праць ΛΌГОΣ, 2020. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/872/892
79. Шевель С. Типологія речень за комунікативною метою: від традиції до сучасності // Українське мовознавство. 2020 Вип. 50. С. 42-75. Інтернет-ресурс. Доступ з: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/um/um_2020_50.pdf
80. Шинкарук В.Д. Категоря модусу і диктуму у структурі речення: Монографія. Чернівці: Рута, 2002.
81. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. К., 2004.

Змістовий модуль 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Тема 1. Функційний напрям аналізу в канві наукових досліджень

Питання

1. Напрями, течії, підходи у лінгвістиці 20-21 ст. Різні підходи до аналізу граматичних одиниць та явищ:
    - сукупність шкіл і напрямів, які домінують увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування;
2. Основні засади функціональної граматики:
    - основні принципи функційного підходу (аналіз функційної природи мовних одиниць та й мови загалом, за якого увага акцентується на призначенні мовної одиниці);
    - основні поняття функційно-категорійної граматики;
    - основні об'єкти дослідження (функції морфологічних і синтаксичних, рідше лексичних одиниць, словотвірні показники функціонування);
    - два напрями досліджень у функціональній граматиці (від функцій до засобів їх реалізації і від засобів до їх функцій: а) реалізація певної функції різними мовними засобами, б) виконання одним засобом різних функцій).
3. До історії формування української функціональної граматичної школи. Її представники. Вектори функційних досліджень у сучасній українській граматиці.

Література

1. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
2. *Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наукова думка, 1988. 256 с.*
3. *Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004.*
4. *Глотова О. В. Функціональний підхід до вивчення складних семантичних категорій // Лінгвістичні дослідження: Зб. Наукових праць. ХНПУ ім.Г.С. Сковороди. Вип. 50. Харків, 2019. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive*
5. *Городенська К. Г. Багатоаспектність проблематики синтаксичних досліджень // Городенська К. Г. Здобутки академічної граматичної школи // Українська мова. 2021. № 3. С. 13-17. // Інтернет-ресурс. Доступ з: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_21/3.pdf*
6. *Грипас О. Про засадничі принципи функційної граматики. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/download/64/54/*
7. *Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.*
8. *Дарчук Н. П. Агат-синтаксис як компонент комп'ютерної граматики української мови // Українська мова. 2020. №4. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/4_20/7.pdf*
9. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
10. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
11. *Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк, 2012.*
12. *Кутня Г. «Процес» як семантична універсалія та категорійна граматична одиниця (на матеріалі предикатної системи сучасної української мови) // Україністика: минуле, сучасне, майбутнє ІІІ: Колективна монографія, присвячена 20-річчю україністики на Філософському факультеті імені Масарика в Брно. Brno, 2015. S. 281-288.*
13. *Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2 ч. / Упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 1. 559 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
14. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 2. 326 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*

Тема 2. Категорії функційної граматики. Поняття «функційно-семантичної одиниці», «функційно-семантичного поля», «функційно-семантичної категорії», «граматичної категорії»

Питання

1. Концепція сучасної функційно-категорійної граматики**:**

- підґрунтя функційно-семантичної ознаки як певний понятійний концепт, мовна універсалія, загальна для всіх мов;
- поняття функційно-семантичної категорії (ФСК) як певного інваріанту, який виражає ширший, порівняно з граматичною мовною категорією, зміст; об'єднує системи різнорівневих компонентів мови на основі спільності їхніх семантичних функцій;
- відмінність функційно-семантичної категорії від власне граматичної категорії у традиційній граматиці (морфології);
- поняття надкатегорії (на прикладі надкатегорії часовости);
- поняття опозиційної пари (член/ античлен) щодо категорійного значення. Функційно-семантичні категорії бінарні та небінарні.

2. Поняття функційно-семантичного поля (ФСП):

- термінологія, особливості польового бачення. Відмінність функційно-семантичної категорії від функціонально-семантичного поля певної ознаки;
- ядро, напів'ядерні компоненти, периферія;
- макрополя та мікрополя функційно-семантичних категорійних ознак;
- перехресний характер функційно-семантичних полів, синкретизм периферійних одиниць польової структури.

Література:

1. *Барчук В. Формальна і функціонально-семантична співвіднесеність категорій часу та способу // Українська мова 2011. №4.*
2. *Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект: Автореф. дис…д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. К., 1998. 33 с.*
3. *Гловацька О. Л. Ядро функціонально-семантичного поля негативності в староукраїнській мові // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». № 11. 2015. Вип. 21 (3).*
4. *Глотова О. В. Функціональний підхід до вивчення складних семантичних категорій // Лінгвістичні дослідження: Зб. Наукових праць. ХНПУ ім.Г.С. Сковороди. Вип. 50. Харків, 2019. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive*
5. *Дерев'янко Ю., Гнатюк Л. Когнітивно-концептуальні аспекти й функційно-прагматичні вияви ввічливості у лінгвокультурному ракурсі (на фактичному матеріалі англійської і української мов). // Лінгвістичні студії. Вип. 42. 2021. Інтернет-ресурс. Доступ із: https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/11313*
6. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
7. *Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2000. № 2. С. 70–74. Також інтернет-ресурс. Доступ із: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
8. *Іщенко Н. Г. Семантична та понятєва категорії у мовознавчих студіях // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Серія: : Філологія. Педагогіка. 2013. Вип. 2. С. 61-64. Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vntufil_2013_2_11.pdf*
9. *Ключка Н. Я. Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення // Наукові записки. Серія філогічна. Вінниця, 2012. // Доступ з: https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/download/947/804/*
10. *Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк, 2012.*
11. *Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля та її застосування в зіставному мовознавстві // Мовознавство. 2007. № 4–5. С. 13–19.*
12. *Мірченко М. Комплексна система та структура синтаксичних реченнєвих категорій. // Типологія та функції мовних одиниць. 2014. №2. Інтернет-ресурс. Доступ із:*

https://typolohia.at.ua/index/kompleksna_sistema_ta_struktura_sintaksichnikh_rechennevikh_kategorij/0-140
13. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*
14. *Онищенко І.В. Центральні та периферійні компоненти функціонально-семантичного поля оцінки в сучасній українській мові // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 5. Київ, 2011.*
15. *Сальникова О. Функціонально-семантичне поле як спосіб дескрипції мови // Лінгвістичні студії. 2006 №14. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://litmisto.org.ua/?p=7496.*
16. *Сухомлин В. В. Семантичні основи функціонально-семантичного поля: мовний і мисленнєвий зміст // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 22. 2012. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8292/1/24.pdf*

Тема 3. Загальна характеристика функціонально-семантичних категорій у сучасній українській мові

Питання

1. Проблема класифікації функційно-семантичних категорій. Категоризація та субкатегоризація функційно-семантичних ознак у граматиці.
2. Основні функційно-семантичні категорії в сучасних мовознавчих дослідженнях.
3. Засоби вираження функційно-семантичної категорії: основні граматичні засоби вираження (лексико-граматичні, власне морфологічні та синтаксичні); словотворчі засоби, а також лексичні засоби (лексико-тематичні групи чи лексико-семантичні одиниці), фразеологічні одиниці як додаткові засоби вираження категорійних значень.

Завдання. *Установити засоби вираження нижче зазначених функційно-семантичних категорій (ФСК) на різних мовних рівнях* ***(див****. Додаток 1). Поданий аналіз представити у вигляді презентації.*

1. Адресатности (адресата).
2. Апелятивности.
3. Аспектуальности.
4. Атрибутивности (означальности).
5. Допустовости.
6. Заперечности.
7. Імперативности (спонукальности).
8. Інструментальности.
9. Причиновости.
10. Інтенсивности.
11. Квантитативности (кількости).
12. Квалітативности (якости).
13. Компаративности (порівняння).
14. Локативности (місця).
15. Мети.
16. Міри і ступеня.
17. Модальности.
18. Наслідковости.
19. Неозначености.
20. Об’єктности (власне об’єкта).
21. Персональности (особи).

22. Посесивности (присвійности).
23. Потенційности.
24. Стану і діатези.
25. Суб'єктности.
26. Темпоральности (часу).
27. Умови.
28. Фазовости.

Література:

1. *Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. Київ, 2012.*
2. *Вакалюк І. В. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності в сучасній українській мові: Дис…канд. наук.- Івано-Франківськ, 2019.*
3. *Глотова О. В. Функціональний підхід до вивчення складних семантичних категорій // Лінгвістичні дослідження: Зб. Наукових праць. ХНПУ ім.Г.С. Сковороди. Вип. 50. Харків, 2019. // Інтернет-ресурс. Режим доступу: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive*
4. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
5. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
6. *Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк, 2012.*
7. *Кучман І. М. Функціонально-семантична категорія каузативності в сучасній українській мові: Автореф. дис…. канд. наук. 10.02.01- українська мова. Київ, 2011.*
8. *Поляк І. П. Функційно-семантична категорія неозначеності в сучасній українській літературній мові: Автореф. дис…. канд. наук. 10.02.01. українська мова. Луцьк, 2019.*
9. *Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Автореф. дис…канд. філол. наук: 10.02.01 / НАНУ Ін-т укр. мови. К., 2000. 18 с.*
10. *Сікорська О. О. Функціонально-семантична категорія потенційності в українській мові: Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2017.*
11. *Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): Автореф. дис… д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАНУ Ін-т української мови. К., 2002. 34 с.*
12. *Соколова С. Аспектуальні категорії українського дієслова. Київ: Книга-плюс, 2021. 222 с.*
13. *Ткачук Т. Г. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові. Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2009.*
14. *Усенко Ю., Сітко А. Модальність як функціонально-семантична категорія. Збірник наукових праць ΛΌГОΣ, 2020. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/872/892*

Змістовий модуль 2. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА ЯВИЩ В УКРАЇНСЬКОМУ СИНТАКСИСІ

Тема 4. Тривимірний підхід до аналізу речення в українській граматиці за функційним підходом (семантико-синтаксичний, формально-граматичний та комунікативний)

Питання:

1. Скерованість функційно-категорійної граматики від «форми до змісту». Семантичні засади граматичних категорій та явищ у функційно-категорійній граматиці.
2. Формування сучасних функційних підходів ув академічній граматиці:
    - семантичні засади формальних показників граматичних одиниць та явищ;
    - дослідження мовних одиниць в ієрархічно-системних зв'язках у функціональній граматиці як вихідний принцип аналізу (І. Вихованець, К. Городенська).
3. Формально-граматичні, комунікативні та семантико-синтаксичні показники речення-висловлювання у традиційному (академічному та шкільному) аналізі:

- виокремлення різних підходів у сучасних підручниках зі синтаксису;
- традиційний синтаксичний аналіз у функційному баченні: показники формально-граматичної оцінки синтаксичних одиниць, семантико-синтаксичної та комунікативної. Зумовленість тривимірного підходу до речення основними ознаками останнього;
- використання термінів «структурно-граматичний», «структурно-семантичний», «формально-граматичний», «семантико-граматичний», «комунікативний» у характеристиці основних синтаксичних одиниць (словосполучень та речень).

Література:

1. *Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.*
2. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
3. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: Наукова думка, 1983. 220 с.*
4. *Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004.*
5. *Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наукова думка, 1988. 256 с.*
6. *Городенська К. Г. Багатоаспектність проблематики синтаксичних досліджень // Городенська К. Г. Здобутки академічної граматичної школи // Українська мова. 2021. № 3. С. 13-17. // Інтернет-ресурс. Доступ з: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_21/3.pdf*
7. *Грипас О. Про засадничі принципи функційної граматики. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/download/64/54/*
8. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. К.,2010.*
9. *Єрмоленко С.Я. Категорія предикативності // Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ: Наукова думка, 1975. С. 5–11. Також інтернет-ресурс. Доступ із: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
10. *Загнітко А. Доцентрово-відцентрові тенденції в сучасній термінології синтаксису // Українська термінологія і сучасність. К., 2007. С. 3-7.*
11. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
12. *Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.*
13. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
14. *Захлюпана Н., Кузьма І., Кутня Г., Труш О. Морфологія: Термінологічний словник-довідник. Львів, 2014. 225 с.*
15. *Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2000. № 2. С. 70–74. Також інтернет-ресурс. Доступ із: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
16. *Мірченко М. Комплексна система та структура синтаксичних реченнєвих категорій. // Типологія та функції мовних одиниць. 2014. №2. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://typolohia.at.ua/index/kompleksna_sistema_ta_struktura_sintaksichnikh_rechennevikh_kategorij/0-140*
17. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*
18. *Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2 ч. / Упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 1. 559 с. Також інтернет-ресурс. Доступ із: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
19. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 2. 326 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
20. *Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004.*

Тема 5-6. Загальні логіко-граматичні та семантико-граматичні підходи до характеристики речення

Питання:

- Загальне бачення логічного та семантичного підґрунтя речення як основної одиниці мови та висловлювання як одиниці мовлення, зокрема поняття «пропозиції речення» як базової одиниці когнітивного моделювання (терміна логіки, що трансформував у семантичний синтаксис).

1. Поняття валентности в канві функційного аналізу. Валентно зумовлені компоненти (актанти / облігаторні / обов'язкові компоненти) та валентно не пов'язані компоненти (сірконстанти / детермінанти / вторинні предикати). Факультативні (напівоблігаторні) компоненти.
1. Загальне бачення компонентного аналізу семантико-синтаксичної структури речення в українському функціональному синтаксисі:
    - поняття синтаксеми як компонента семантико-синтаксичної структури;
    - валентно зумовлені / детермінантні / факультативні (напівоблігаторні) компоненти;
    - первинні та вторинні синтаксеми;
    - предикатні та субстанційні синтаксеми;
    - співвідносність синтаксем із членами речення.

Література:

2. *Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.*
3. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
4. *Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наукова думка, 1988. 256 с.*
5. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: Наукова думка, 1983. 220 с.*
6. *Вихованець І.Р. Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення // Українська мова і література в школі. 1973. С. 16–24. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
7. *Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. 2002. №1. С. 25 — 31.*
8. *Городенська К.Г. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката // Матеріали конгресу Міжнар. асоціації україністів. Мовознавство: Зб. наук. статей. Чернівці: Рута, 2003. С. 260–263. Також інтернет-ресурс. Доступ із: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
9. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
10. *Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.*
11. *Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова // Мовознавство. 1994. №2-3. С. 48-56.*
12. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
13. *Загнітко А.П. Морфологічні категорії в системі предикатності і предикативності речення. К.: НМКВО, 1990.*
14. *Кадомцева Л. О. Компоненти семантико-граматичної структури речення і поняття членів речення // Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. К.: Вища школа, 1985. С. 29-62.*
15. *Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк, 2012.*
16. *Кульбабська О. Сучасні інтерпретації категорії предикації в мовознавстві // Українська мова. 2009. №1. С. 61-73.*
17. *Кутня Г. Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів // Вісник Львівського університету. Серія філологічна Вип. 46. Львів, 2009. Ч. ІІ. С. 9-16.*
18. *Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк: Вид. відд. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 1998. 208 с.*
19. *Мірченко М. Комплексна система та структура синтаксичних реченнєвих категорій. // Типологія та функції мовних одиниць. 2014. №2. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://typolohia.at.ua/index/kompleksna_sistema_ta_struktura_sintaksichnikh_rechennevikh_kategorij/0-140*
20. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*
21. *Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2 ч. / Упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 1. 559 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*

22. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 2. 326 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
23. *Степаненко М.І. Структурна схема речення і його валентна будова // Просторові поширювачі у структурі простого речення. Полтава: АФНІ, 2004. С. 6–17. Також інтернет-ресурс (зі змінами автора). Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*

Тема 7. Первинні синтаксеми речення. Предикат як центральна одиниця речення

Питання:

1. Категорія предиката як центральної синтаксеми: загальна характеристика.
2. Часові та субстанційні характеристики первинних предикатів (динамічність / статичність, часова локалізованість, фазовість, активність / пасивність суб'єкта.
3. Семантичні типи предикатів в українському функціональному синтаксисі (школа І. Вихованця): дії, стану, процесу, якости, локативности та кількости; їхні спільні та відмінні ознаки за семантичними параметрами.
4. Функційні характеристики семантичних типів предикатів відповідно до їхнього валентно-сполучувального потенціалу: одновалентні, двовалентні, тривалентні тощо. Максимальна кількість можливих відкритих місць для первинних предикатів у сучасній українській мові.
5. Класифікація семантико-синтаксичних структур речення залежно від валентних особливостей предиката: одномісні, двомісні, тримісні тощо.

Завдання. *У поданих реченнях схарактеризувати первинні предикатні та суб'єктні синтаксеми (різновид, формально-граматична синтаксична функція, спосіб вираження).*

Зразок виконання:

Чогось мені зараз не смішно**.** *Предикат* – не смішно*: семантичний різновид – стан, виражений прислівником, на формально-граматичному рівні виконує функцію головного члена односкладного безособового речення. Суб'єкт стану* – мені, *виражений займенником у давальному відмінку, на формально-граматичному рівні виконує функцію додатка.*

1. Козак сміється до дівчини. 2. Він радіє приходу весни. 3. Трава поникла. 4. Замело снігом стежки. 5. Дівчина засумувала. 6. Запахло з кімнати кавою. 7. У кімнаті посвітліло. 8. Понаходило до зали люду. 9. Мені так сумно. 10. Висить яблуко низенько. 11. Хлопців п'ятеро. 12. Ранок чудесний. 13. Жінка овдовіла рано. 14. Опадає листя з дерев. 15. Сьогодні він веселий. 16. Війнуло вітром від річки. 17. Уже звечоріло. 18. Причиняйте за собою двері. 19. Із часом ґрунт окислюється. 20. Жовтіє поволі листя на деревах. 21. Щось жовтіє серед трав. 22. У лісі темніє швидко. 23. Заспіваймо пісню веселеньку. 24. Прибігли хлоп'ята до мене. 25. Квітів на кущі чимало. 26. Надворі холодно. 27. Надворі холоднішає. 28. Відвідувач запитав про книжку. 29. Книжка дуже цікава. 30. Спохмурнів на обличчі.

Література:

1. *Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.*
2. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
3. *Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. 2002. №1. С. 25 — 31.*
4. *Городенська К. Г. Реченнєтвірний потенціал предикатів якості Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ. 2001. Вип.7. С. 27–31. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
5. *Городенська К.Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. праць. Херсон:*

Айлант, 2001. Вип. 9. С. 22–25. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/

6. *Городенська К.Г. Реченнєтвірний потенціал предикатів кількості // Наук. вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа, 2002. №5. С. 23–26. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
7. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
8. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
9. *Кутня Г. "Активність / пасивність суб'єкта" в контексті структурно-семантичного аналізу предиката // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 30. Львів, 2003. С. 11-21.*
10. *Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській літературній мові / Дис… канд. філологічних наук. Львів, 2005.*
11. *Кутня Г. Онтологічні параметри часової локалізованості та фазовості в канві структурно-семантичного аналізу предикатів // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 16 / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2008. С. 119-124.*
12. *Кутня Г. Семантичні ознаки "статичність" і "динамічність" у канві предикатної типології // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 15 / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2007. С. 282-286.*
13. *Мірченко М. Комплексна система та структура синтаксичних реченнєвих категорій. // Типологія та функції мовних одиниць. 2014. №2. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://typolohia.at.ua/index/kompleksna_sistema_ta_struktura_sintaksichnikh_rechennevikh_kategorij/0-140*
14. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*

Тема 8. Первинні субстанційні синтаксеми речення

Питання

1. Субстанційні суб'єктні синтаксеми:
- семантичні типи (відповідно до семантичних типів первинних предикатів): суб'єкти дії, стану, процесу, якости, локативности, кількости;
- граматичні типи: інваріантні / варіантні;
- співвідносність суб'єктних синтаксем із членами речення; граматичний спосіб вираження.

2. Субстанційні об'єктні синтаксеми:
- семантичні типи (власне об'єкт, локатив, адресат, інструменталь);
- співвідносність об'єктних синтаксем із членами речення; граматичний спосіб вираження.

3. Факультативні (напівоблігаторні) компоненти семантико-синтаксичної структури речення.

Завдання. *У поданих реченнях виявити та схарактеризувати всі субстанційні синтаксеми, встановити їхню відповідність членам речення формально-граматичної структури та граматичний спосіб вираження.*

Зразок виконання:

Аж повеселішало на серці чоловікові (М. Стельмах). *Виділені субстанційні синтаксеми:1)* на серці *– локативно-суб'єктна, на формально-граматичному рівні виступає обставиною місця, виражена іменником у місцевому відмінку; 2)* чоловікові *– суб'єктна (суб'єкт процесу), на формально-граматичному рівні виступає додатком, виражена іменником у давальному відмінку.*

1. На серці похолоне, як його згадаю (Т. Шевченко). 2. Війнуло громом з Тясмина-ріки (Л. Костенко). 3. Сьогодні о цій поранковій тиші морозній годині дятлів менше (Є. Гуцало). 4. Чумак іде, подивиться та й голову схилить; чабан вранці з сопілкою сяде на могилі (Т. Шевченко). 5. Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої

(А. Малишко). 6. На вулиці тихо, тепло, ясно (О. Кониський). 7. Дуже любив професор, коли перед зеленими святами дівчата прийдуть у плавню зілля збирати та квітки для вінків (О. Гончар). 8. Хто колисатиме і хто варитиме кашу для нової, хоч і позаштатної, одиниці? (О. Гончар). 9. Ой не світи, місяченьку, не світи нікому, тільки світи миленькому, як іде додому! (Нар. тв.). 10. Глибшої генеалогії не довелося мені прослідити (Остап Вишня). 11. Поставили ми з батьком перемети і пливемо до куреня (О. Довженко). 12. Тепер я не можу без тебе пробути й хвилини. А якось жила ж я ! (Л. Костенко). 13. Дозиметром не виміряєш дози тотального спустошення душі (Л. Костенко). 14. Шукайте цензора в собі (Л. Костенко). 15. На Колимі запахло чебрецем (В. Стус).

Література:

1. *Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення (на матеріалі чеської та української мов // Мовознавство. 1984 №5 С. 38-42.*
2. *Арват Н. М. Про компонетний аналіз семантичної структури простого речення // Мовознавство. 1976. № 4. С. 38-45.*
3. *Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз). К.: Наукова думка, 1991 С. 11-81.*
4. *Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.*
5. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
6. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: Наукова думка, 1983. 220 с.*
7. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
8. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
9. *Загнітко А.П. Лінійно-позиційна та семантико-функційна перервність іменнико-морфологічної форми: типологія віддаленості // Лінгвістичні студії. Вип. 42. 2021. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/11309*
10. *Загнітко А.П. Морфологічні категорії в системі предикатності і предикативності речення. К.: НМКВО, 1990.*
11. *Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка // Мовознавство. 1985. №1. С. 39-43.*
12. *Іваницька Н. Л. Повнозначні слова української мови і прогнозування формально-граматичної і семантичної структури простого речення // Теоретичні проблеми граматики: Тематичний зб. наук. праць. Донецьк: Дон ДУ, 1995. С.71-81.*
13. *Кадомцева Л. О. Компоненти семантико-граматичної структури речення і поняття членів речення // Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. К.: Вища школа, 1985. С. 29-62.*
14. *Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01 / ОНУ Одеса, 2003. 19 с.*
15. *Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк: Вид. відд. Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 1998. 208 с.*
16. *Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис…канд. філол. наук: 10.02.01 / АН України, Інститут української мови. К., 1998. 19 с.*
17. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*
18. *Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. К.: Вища школа, 1986. 176 с.*
19. *Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Видання 2-ге, доповнене. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2022. 235 с.*

Тема 9-10. Вторинні синтаксеми в реченні (детермінанти). Структурно-семантичні модифікації речень

Питання

1. Детермінантний зв'язок. Особливості вторинних синтаксем та їх типи.
2. Вторинні предикатні синтаксеми, їх види та різновиди.

3. Адвербіальні детермінанти, їхні різновиди: причини, способу дії, порівняння, міри і ступеня, кількості, мети, умови, часу, місця, допусту. Співвідносність адвербіальних детермінантів із членами речення; граматичний спосіб вираження.
4. Означальні детермінанти, їхня співвідносність із членами речення; граматичний спосіб вираження.
5. Модальні детермінанти, їхня співвідносність із компонентами формально-граматичної структури речення; граматичний спосіб вираження. Семантико-комунікативні групи модальних детермінантів.
6. Вторинні синтаксеми як засоби ускладнення семантично елементарного речення. Експлікація семантично ускладнених речень (трансформація в семантично елементарні структури). Семантична співвідносність простого ускладненого і складного речення.
7. Загальна характеристика структурно-семантичних модифікацій, що стосуються транспозиційних переходів предикатів та впливають на їхні формально-граматичні параметри (модифікації фазовими та модальними словами, переміщення у позиції обставинного, атрибутивного та субстанційного компонентів тощо).

Завдання.

І. У поданих реченнях виявити та схарактеризувати вторинні синтаксеми, установити їх відповідність членам речення формально-граматичної структури.

Зразок виконання:

1. За правду, браття, єднаймось щиро (Леся Українка):

- за правду – *обставинний детермінант мети, на формально-граматичному рівні виконує функцію обставини мети, виражений іменником у знахідному відмінку з прийменником;*
- браття – *вторинна субстанціальна синтаксема, на формально-граматичному рівні членом речення не виступає, виражена іменником у кличному відмінку;*
- щиро – *обставинний детермінант способу дії, на формально-граматичному рівні – обставина способу дії, виражений прислівником.*

2. Хотіла піти дівчина красна до гаю (Нар. тв.):

- хотіла – *вторинний предикат модального значення, на формально-граматичному рівні виконує функцію зв'язкового компонента у складеному дієслівному присудку, виражений особовим дієсловом;*
- красна – *означальний детермінант, на формально-граматичному рівні виконує функцію означення, виражений прикметником.*

1. Туман восени обіцяє теплу днину (Ю. Мушкетик). 2. Вже не три дні, не три ночі б'ється пан Трясило (Т. Шевченко). 3. І раптом одухотворений ліс озивається гортанними, грудними звуками (Є. Гуцало). 4. До першої зірки розлунюватиметься далеко дівочий перегук (О. Гончар). 5. Брехнею світ пройдеш, та назад не вернешся (Нар. тв.). 6. Дивне місто проти сонця. Всі взолочено віконця (П. Тичина). 7. Пішов кобзар по вулиці – з журби як заграє! (Т. Шевченко). 8. А в кімнаті навкруг лампочки витанцьовує сіру метелицю клубок темної комашні (М. Стельмах). 9. Дожидає сина мати до досвіта вечерять (Т. Шевченко). 10. Тепер він біжить по високій траві, помережаній квітками (Є. Гуцало). 11. А сяду обідати, то бачу, що вона неначе ложки лічить, скільки я з'їм (І. Нечуй-Левицький). 12. Не вдалася ти, голубонько, у свою матір (Остап Вишня). 13. Певно, се країна світла та золотистої блакиті (Леся Українка). 14. Серце в'яне співаючи, коли знає за що (Т. Шевченко). 15. Ой ти, дівчино зарученая, чого ж ти ходиш засмученая? (Нар. тв.).

Література:

1. *Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.*
2. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
3. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: Наукова думка, 1983. 220 с.*
4. *Гуйванюк Н. В. Функціональна транспозиція в синтаксисі // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 7. Донецьк: ДонДУ, 2001. С. 85–91. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*

5. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*
6. *Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.*
7. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
8. *Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці, 2011.*
9. *Кульбабська О. Сучасні інтерпретації категорії предикації в мовознавстві // Українська мова. – 2009. №1. С. 61-73.*
10. *Кутня Г. До питання структурно-семантичних модифікацій предикатів процесу в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 14 / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2006. С. 150-154.*
11. *Кутня Г. Обставинна детермінація предикатів процесу в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 13. / Укл.: А. Загнітко (наук. редактор) та ін. Донецьк: Дон НУ, 2005. С. 178-184.*
12. *Межов О. Г., Костусяк Н. М., Здіховська Т. В. Приховані семантико-синтаксичні відношення в системі простих речень сучасної української мови // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2023 № 60 Том 2. Інтернет-ресурс. Доступ з: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v60/part_2/1.pdf*
13. *Мірченко М. Комплексна система та структура синтаксичних реченнєвих категорій. // Типологія та функції мовних одиниць. 2014. №2. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://typolohia.at.ua/index/kompleksna_sistema_ta_struktura_sintaksichnikh_rechennevikh_kategorij/0-140*
14. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*
15. *Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Видання 2-ге, доповнене. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2022. 235 с.*
16. *Руденко Л. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти): Автореф. дис… д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАНУ Ін-т мовознавства. К., 1996. 52 с.*
17. *Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): Автореф. дис… д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАНУ Ін-т української мови. К., 2002. 34 с.*
18. *Томусяк Л. М. Атрибутивні компоненти з обставинною семантикою Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2022. № 54. Інтернет-ресурс. Доступ з: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v54/28.pdf*

Тема 11. Комунікативний аспект аналізу простого речення

Питання:

1. Комунікативний підхід в оцінюванні речення як одиниці мовлення. Речення як висловлювання.
2. Мовленнєві чинники формування ситуації. Основні засоби формування висловлювання (порядок слів, інтонація, логічний (фразовий) наголос; пауза (цезура); лексико-граматичні засоби – повтори слів).
3. Актуальне членування речення. Темо-рематична організація речення. Синтагматична організація речення. Поділ на синтагми.
4. Основні ознаки та характеристики речення, пов’язані з комунікативними аспектами аналізу в академічній граматиці:
    - модальність речення. Об’єктивна та суб’єктивна модальність (розповідна, бажальна, питальна, умовна, спонукальна, гіпотетична, переповідна);
    - емоційна забарвленість речення;
    - мета висловлювання речення;
    - комунікативно-стилістичні одиниці в реченні (вигукові слова, повтори слів, модальні одиниці, еквіваленти речень, емфази, вокативні утворення тощо);
    - комунікативно-стилістична організація речення (речення з прямою мовою, порядок слів у реченні та предикативних частин у складному реченні; ситуації розмовного мовлення).

5. Комунікативна прагматика. Інтерпретація мовних одиниць у тексті (наративність).
6. Комунікативний аспект аналізу речень у функціональній граматиці (комунікативно-функційний напрям):
    - поняття типових мовленнєвих ситуацій, денотативних ролей;
    - класифікація моделей речень за їх типовими значеннями в денотативному аспекті, предикатні вияви у функційно-комунікативному вияві (буттєві, акціональні, реляційні предикати тощо).
7. Характеристика речень за окремими комунікативними показниками: модальности (загальної та часткової), метою висловлювання, емоційною забарвленістю. Аналіз речень, у яких комунікативні ознаки впливають на формально-граматичні та семантико-синтаксичні особливості компонентів.

Завдання.

І. У поданих реченнях схарактеризувати модальність. Установити різновид суб'єктивної модальності (розповідна, бажальна, питальна, умовна, спонукальна, гіпотетична, переповідна) та спосіб її вираження.

Зразок виконання:

1. Пригадую: недільний день, початок літа, їдемо в Канів (О. Гончар). *Об'єктивна модальність реальна, стосується плану минулого часу. Суб'єктивна модальність переповідна, граматичними засобами виступають синтаксична організація речення (безсполучникове, із з'ясувальними відношеннями), для актуалізації сприйняття інформації використано граматичні форми теперішнього часу в значенні минулого.*
2. Бодай ви, пануню, здорові були! (Нар. тв.). *Об'єктивна модальність ірреальна. Суб'єктивна модальність бажальна, засобами вираження є частка* бодай, *емоційна забарвленість речення.*

1. А як, було, часом не догляджу гаразд дітей, вона мене лає, кричить на мене (І. Нечуй-Левицький). 2. До створеної у 1925 р. Державної правописної комісії спершу входило двадцять шість членів (Т. Лукінова). 3. Воно, скажу вам, легше, як на мене, діла у битвах шаблею рішать (Л. Костенко). 4. Відпочити б з дороги (Леся Українка). 5. А щоб ти знав, як язик присолодювати! (А. Свидницький). 6. Може б, йому липового чаю? (І. Драч). 7. Хіба ж я газет не читаю, чи як? (І. Драч). 8. От, Лукашу, поможеш тут в'язати молодичці (Леся Українка). 9. Все, здавалось, залито було бенгальським вогнем (М. Коцюбинський). 10. Борони боже, ще дитина заслабне і умре! (І. Нечуй-Левицький). 11. А втім, хіба М. Лукаш, перекладаючи, скажімо, Гарсію Лорку, не орієнтується на наш спосіб мислення? (А. Содомора).12. Ще серпень лиш настав, а осені дихання вже віє од листків зелених та сумних (А. Содомора). 13. Хліб аби ти все з медом їв, в кожному селі аби в тебе хижа була та й аби все у нових чоботях ходив! (Нар. тв.). 14. Коли б не спіткнуться, не впасти, дійти, увійти, досягти! (М. Рильський). 15. Було, прибіжимо з братом з гімназії, голодні, як вовки, з дитячим апетитом (І. Нечуй-Левицький). 16. Не бійся, як йому треба, то він дуже ласкавий (І. Вільде). 17. А при дорозі достигли сливи, а від пилюки подітись ніде (Р. Скиба). 18. А той автобус такий щасливий, напевно, з того, що просто їде (Р. Скиба). 19. Там то вже бал був, можете собі уявити! (Нар. тв.). 20. Спиниться б, вороного прив'язать (М. Рильський). 21. А чого б вам не стати якимось сторожем у колгоспі? (М. Стельмах). 22. Усе покласти на стіл! (Із розмови). 23. Зрости б мені черемхою коло твого вікна (І. Муратов). 24. Ну, як ми сьогодні себе почуваємо? (З розмови). 25. Прихилитися б у затінку до зеленої землі (О. Довженко).

ІІ. Схарактеризувати речення за об'єктивною модальністю щодо ствердження / заперечення мовленнєвої ситуації: вказати засоби вираження заперечення, визначити різновиди заперечних речень.

Зразок виконання:

Все роби, не гаючи часу (Нар. тв.): *речення заперечне (частковозаперечне, оскільки заперечення стосується відокремленої обставини), формальним засобом заперечення є частка НЕ.*

1. Чи не продали б ви мені розсади трошечки? (Марко Вовчок). 2. Хто ж своє рідне покине або од добра добра шукатиме? (Г. Тютюнник). 3. Говорячи про рушницю, не можна не згадати про шріт і про порох (Остап Вишня). 4. Не раз ми ходили в дорогу (П. Грабовський). 5. (1) А ви хіба з «Плуга»? (2) Ні, я не з «Плуга» (Остап Вишня). 6. Як можна померти не на день, не на тиждень, не на рік, а «померти як єсть»? (В. Підмогильний). 7. Ага, і зразу Французька академія наук так і кинеться вивчати ваш феномен, немає їй що робити! (Із розмови). 8. (1) Не завжди кажи те, (2) що знаєш, (3) але завжди знай, (4) що кажеш (Нар. тв). 9. (1) Прийшла любов непрохана й нежданa – (2) ну як мені за нею не піти? (В. Симоненко). 10. І, може, це і є моя найвища сутність (Л. Костенко). 11. …І звично побажати ні пуху ні пера (Остап Вишня). 12. А Грицько не тільки не слухає, а ще і наперекір робить (Панас Мирний). 13. (1) Не я б'ю, (2) верба б'є (Нар. тв.). 14. Тепер уже нічого було думати про Лесю Петрові (П. Куліш). 15. Похнюпився Бурмило, стоїть ні в сих ні в тих (Л. Глібов). 16. Хіба не беззахисний він зараз? (О. Гончар). 17. Можна подумати, ти б мені їх продав! (Нар. тв.).

III. Визначити тип речення чи окремої предикативної частини за емоційною забарвленістю (неокличне / окличне) та метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне), вказавши засоби оформлення. У питальних та спонукальних реченнях установити різновид: власне питальні (загальнопитальні / частковопитальні), питально-риторичні, питально-спонукальні; спонукальні значення (вимога, прохання, побажання).

1. (1) Скажи ж, брате, кобзареві: (2) хай собі співає (О. Корсун). 2. (1) На ж тобі грошей, (2) та гляди вже – (3) нічого не купуй (Нар. тв.). 3. Хто може сонце погасить і землю вибити з орбіти? (В. Сосюра). 4. (1) Ось побільшаєш, Климе, (2) і гайда до нас (Гр. Тютюнник). 5. Векло Панасівно, Насте Григорівно,... чи не пішли б ви сьогодні на буряки? (Гр. Тютюнник). 6. Погнили б вони, кавуни твої! (Остап Вишня). 7. (1) Нехай би інший хто поклопотався, (2) чи ж мало добрих людей на селі? (О. Довженко). 8. Чи не продали б ви мені розсади трошечки? (Марко Вовчок). 9. Хай би без коня, хай би сам переплив (М. Стельмах).10. Чи не встав би ти, небоже? (Леся Українка). 11. Теж мені сватальник... мовчав би (М. Олійник). 12. Усе покласти на стіл! (З розмови). 13. Годі, годі хлоп'ячих запобігань та розпуки! (В. Підмогильний). 14. Та ну вже, діду, хоч би мовчали (Леся Українка). 15. Як це здається, пане войте, вам? (Л. Костенко). 16. Що може бути природніше людської усмішки? (С. Журахович). 17. Не треба правду говорить цвітасто (Л. Костенко). 18. Не співати мені про печаль пісні! (В. Сосюра).

Література:

1. *Андрієвська О.О. Смислові чинники порядку слів у реченні // Філологічний збірник Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. К., 1952. № 4.С. 77–83.*
2. *Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. Київ, 2012.*
3. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
4. *Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. 2002. №1. С. 25–31.*
5. *Гуйванюк Н.В. Основні типи інформативно-референційних смислів у реченні-висловленні // Семантика мови і тексту: Зб. статей VI Міжнародної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 118–126. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
6. *Дерев'янко Ю., Гнатюк Л. Когнітивно-концептуальні аспекти й функційно-прагматичні вияви ввічливості у лінгвокультурному ракурсі (на фактичному матеріалі англійської і української мов). // Лінгвістичні студії. Вип. 42. 2021. Інтернет-ресурс. Доступ з: https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/11313*
7. *Єрмоленко С.Я. Категорія предикативності // Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ: Наукова думка, 1975. С. 5–11. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
8. *Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007.*

9. *Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.*
10. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
11. *Загнітко А.П. Прагматичний аспект речення і прагматичний рівень висловлення // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Зб. наук. пр. Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. Вип. 13. Рівне, 2005. С. 3–7.*
12. *Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк, 2012.*
13. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*
14. *Плющ Н.П. Про один із засобів вираження суб'єктивної модальності речення // Українська мова і література в школі. 1975. № 12. С. 45-52.*
15. *Усенко Ю., Сітко А. Модальність як функціонально-семантична категорія. Збірник наукових праць ΛΌГОΣ, 2020. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/872/892*
16. *Шевель С. Типологія речень за комунікативною метою: від традиції до сучасності // Українське мовознавство. 2020 Вип. 50. С. 42-75. Інтернет-ресурс. Доступ з: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/um/um_2020_50.pdf*
17. *Шинкарук В.Д. Категоря модусу і диктуму у структурі речення: Монографія. Чернівці: Рута, 2002.*

Тема 12. Формально-граматичний аспект характеристики речень у єдності зі семантико-синтаксичним та комунікативним у традиційному (академічному та шкільному) аналізі

Питання:

1. Традиційний академічний аналіз простого та складного речення.
2. Реалізація **формально-граматичного аспекту** в традиційній академічній граматиці (на зрізі синтаксичних одиниць різних мовних рівнів):
    - формально-граматичний аспект у характеристиці словосполучень (за типом зв'язку (сурядні та підрядні); за способом зв'язку (узгодження, керування, прилягання); за морфологічним вираженням компонентного складу; за структурними показниками (елементарні / неелементарні);
    - формально-граматична характеристика простих речень (за способом вираження граматичної основи: односкладні / двоскладні; за наявністю / відсутністю усіх конструктивних членів речення: повні / неповні; за наявністю / відсутністю другорядних членів речення: поширені / непоширені; за наявністю/ відсутністю засобів ускладнення: ускладнені / неускладнені, за членованістю: членовані / нечленовані);
    - формально-граматична характеристика членів речення (виділення типових головних членів речення (за способом зв'язку координація); прості / складені / складні головні члени речення; ускладнені / неускладнені члени речення (компоненти); непоширені / поширені другорядні члени речення (компоненти); морфологізовані / неморфологізовані другорядні члени речення; оцінка окремих засобів ускладнення (однорідні члени речення);
    - формально-граматичні показники аналізу складних речень (схеми речення (горизонтальні та вертикальні); класифікація за типом зв'язку (складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові); класифікація за формальними сполучними засобами зв'язку.
3. **Семантико-синтаксичні** показники в аналізі синтаксичних одиниць:
    - семантико-граматичні аспекти характеристики словосполучень (за семантико-синтаксичними відношеннями; за семантичною спаяністю компонентів);
    - характеристика членів речення за семантико-граматичними особливостями (розмежування членів речення на основі семантико-синтаксичних відношень;

характеристика членів речення як засобів ускладнення за окремими показниками (відкритий / закритий ряд однорідности, напівпредикативні / уточнювальні відокремлені члени речення, відношення включення / виключення для відокремлених додатків тощо);

- семантико-граматичні показники в аналізі складних речень (характеристика за семантико-структурними видами та різновидами, за семантико-синтаксичними відношеннями; структурно-семантичні типи всіх складних речень за типом зв'язку: автосемантичні / синсемантичні складносурядні, нерозчленовані / розчленовані складнопідрядні, однорідні / неоднорідні безсполучникові).

4. **Комунікативна** оцінка речення в канві традиційного академічного аналізу:

- тип речення за метою висловлювання (комунікативним призначенням): розповідне, питальне (власне питальне: загально питальне / частково питальне, питально-риторичне, питально-спонукальне), спонукальне;
- тип речення за модальністю: стверджувальне / заперечне (загально заперечне / частково заперечне);
- тип речення за емоційною забарвленістю: окличне / неокличне.

Завдання. *Зробити повний синтаксичний аналіз складних речень за традиційним академічним підходом, послуговуючись відповідною схемою та зразками виконання (див.* ***Додаток 5****.). У межах аналізу розмежувати формально-граматичні, семантико-синтаксичні та комунікативні показники в оцінці речення та його компонентів (у т. ч. і засобів ускладнення, які не виконують формально синтаксичної функції членів речення).*

I

1. Тривога не покидала його, і коли він заніс до хати здоровий оберемок ломаччя, то йому здалося, ніби речі й предмети неначе висять у густій прозорій речовині, яка рухається, змагаючи до якоїсь визначеної мети (Л. Кононович). 2. Він знав, що враження це хибне і виною всьому безлюддя, котре од якогось часу панує на кутку, де колись од самого світу вищали колодязні корби, ревла худоба та грюкали двері (Л. Кононович). 3. Треба прожити вік, щоб зрозуміти, що колись давно дорослі тебе одурили, – що насправді нічого живого: ні квітки, ні кроленяти, ні людини, ні країни, – мати якраз і не можна: їх можна тільки знищити, тим єдиним ствердивши факт посідання (О. Забужко). 4. Не задихнись в собі сама, коли струсне немилосердно тебе, мов градусник, зима і нуль свинцево стисне серце важким сатурновим кільцем, і роки ляжуть на лице, і тіло, втомлено й байдужо, обляже, як ганьбою, душу (І. Жиленко). 5. Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба у воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих (Г. Сковорода). 6. Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись – значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух (Г. Сковорода). 7. Дивна, непересічна радість від того, що даруєш її іншим, радість, яка завжди з тобою, бо ж ніколи не бракне людини, якій можна зробити той дарунок!.. (А. Содомора). 8. Можна скільки завгодно прикидатися слабкою, але в жодному разі не можна розкриватися перед мужчиною із своїх реальних слабкостей – рано чи пізно він обов'язково перетворить їх собі на підніжну сходинку дорогою на власний п'єдестал (О. Забужко). 9. Мені здається, що перечитувати романи – доволі дивне заняття: якщо ти вже раз прочитав, то навіщо до нього повертатися, а поезію можна перебрати в руках декілька разів в силу її автономності (С. Жадан). 10. Тож полишимо ту сюжетність невибагливому, до примітиву доведеному споживачеві лише пригодницької продукції – цій нещасній дитині нашої епохи, та й звернемося до прози глибшої, яка намагається відповісти, хто ти єси (А. Дімаров).

II

1. О, я знала ще інше життя, повне якогось різкого, пройнятого жалем і тугою щастя, що палило мене, і мучило, і заставляло заламувати руки і битись, битись об землю, щоб зникнути

з сього світу, де щастя і горе так божевільно сплелись... (за Л. Українкою). 2. А потім сонце западало, і з насипу дивились ми, як дальнє дерево й доми скривали тліюче кружало, – і боязко горнулась ти до мене, щоби додому йти (В. Свідзинський). 3. І вже, можливо, на чужині зібрались вони табунами й летять, бо подолати треба тисячі смертельно небезпечних кілометрів у рідний край, що чекає на їхні пісні, які тільки й можуть дзвеніти там, де народились (за Є. Гуцалом). 4. Хто може бути чесним у малому, той буде чесним і у великому, бо коли ніде сісти плямці бруду, то плямі й поготів (А. Содомора). 5. Хто любить свій народ, хто бажає йому добра, той, певно, знатиме, за що узятись і як узятись, аби найбільше принести йому того добра (Панас Мирний). 6. Чому посеред білого дня не спала в півтемному дуплі, очікуючи на ніч, щоб летіти на полювання, щоб безшумно пронизувати морок лісового повітря, вміло лавіруючи між гілля й зрідка покрикуючи з моторошною жалібністю? (Є. Гуцало). 7. Політика – це ж не лише те, якого кольору в тебе аватарка на Facebook і за кого ти голосуєш раз на п'ять років, а те, чим ти займаєшся поміж виборами (за С. Жаданом). 8. Працює принцип сродної праці, про який писав Сковорода: якщо ти на своєму місці, робиш те, до чого лежить душа, жодних проблем ні з силою, ні з сюжетами, ні з енергією не виникне (С. Жадан). 9. Якщо ж говорити про мою прозу, то в ній часто присутні персонажі, для яких є природною схильність до моралізаторства: якщо я ввожу в текст пастора, то закономірно, що він говоритиме проповідями, а не тостами (С. Жадан). 10. Слухаючи і виконуючи музику, ми граємо в найкращу, найшляхетнішу Гру, тобто безпосередньо виконуємо те, задля чого, можливо, нас створив Бог; принаймні так вважає серце (К. Москалець).

Література:

1. *Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.*
2. *Городенська К. Г. Багатоаспектність проблематики синтаксичних досліджень // Городенська К. Г. Здобутки академічної граматичної школи // Українська мова . 2021. № 3. С. 13–17. // Інтернет-ресурс. Доступ з: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_21/3.pdf*
3. *Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. К.,2010.*
4. *Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. К., 1984. С.194–253.*
5. *Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Донецьк: Дон ДУ, 1996. 437 с.*
6. *Кадомцева Л. О. Компоненти семантико-граматичної структури речення і поняття членів речення // Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. К., 1985. С. 29-62.*
7. *Каранська М.У. Синтаксичні рівні, парадигми і моделі речень з погляду взаємовідношень // Вісник Київського університету. Сер. філології. №13. К., 1972. С. 78–90.*
8. *Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк, 2012.*
9. *Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч.2. Синтаксис. К., 1965.*
10. *Кухар Н.І. Факультативні компоненти у системі компонентів формально-граматичної структури речення // Наукові записки. Серія: Філологія. Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2006. С. 80-84.*
11. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001.*
12. *Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2 ч. / Упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 1. 559 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
13. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ "Київський університет". 2019. Ч. 2. 326 с. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_2/*
14. *Слинько І.І., Гуйванюк В.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К., 1994.*
15. *Сучасна українська мова: Синтаксис / За ред. О. Пономаріва. К., 1994. 256 с.*
16. *Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. К., 2004. 408 с.*

Тема 13. Частковий функційний аналіз простого речення (семантико-синтаксичний аспект)

Питання:

1. Структурно-семантичні особливості простого речення:
   - речення семантично елементарне / неелементарне. Установлення кількости елементарних предикативних частин у семантично складному простому реченні відповідно до компонентів семантичного ускладнення (вторинної предикації);
   - структури симетричні / асиметричні щодо граматичної організації;
   - місткість кожної елементарної частини (нульмісна, двомісна, тримісна тощо).
2. Основні семантико-структурні типи речень у сучасній українській мові.
3. Функційна характеристика семантико-синтаксичних компонентів у зв'язку з їх формально-граматичними особливостями та врахуванням комунікативних особливостей:
   - виділення та характеристика різних синтаксем у структурі речення, їх зіставлення із членами речення:
     а) предикат: первинний / вторинний; семантичний різновид (дія, стан, процес, якість + кількість, локативність – лише для первинних; + адвербіальний (різновид), означальний, модальний – для вторинних); валентний різновид (одновалентний, двовалентний тощо) (для первинних або вторинних, які за семантичним різновидом відповідають первинному); співвідносність із яким членом речення засвідчує.
     б) субстанційні синтаксеми: тип синтаксеми (суб'єкт /об'єкт);
   - для суб'єкта: семантичний та граматичний різновиди (суб'єкт дії, стану, процесу тощо; варіантний / інваріантний; первинний / вторинний); співвідносність із яким членом речення засвідчує;
   - для об'єкта: семантичний різновид (власне об'єкт, адресат, інструменталь, локатив); співвідносність із яким членом речення засвідчує.

Завдання.

І. Зробити частковий функційний аналіз речень, послуговуючись схемою та зразком виконання (див. ***Додаток 4****).*

1. Всякі їжа і пиття смачні й корисні (Г. Сковорода). 2. В людині обов'язково має бути система ціннісних реґуляторів (О. Забужко). 3. Всі комерціоналізувалися і пишуть романи (О. Забужко). 4. Про нього, Івана Франка, розказувано й читано людям не тільки в нашій країні, але й по чужих краях (за Х. Алчевською). 5. Виговський щиро любив Україну, відстоював її політичні й національні права (І. Нечуй-Левицький). 6. Йому хочеться щось сказати не подумки, а вголос (С. Журахович). 7. Рабство є інфікованість страхом, а страх убиває любов (О. Забужко). 8. Євангельській історії, нівроку, дві тисячі років (О. Забужко). 8. Поетам належиться проходити крізь стіни (О. Забужко). 9. Тільки любов боронить од страху (О. Забужко). 10. Довелося зустрічати свято в холодних снігах (за О. Говдою). 11. Читати критичну статтю буває тоді лише цікаво (Х. Алчевська). 12. Мені спало на думку одіслати Вам свої поезії – перший зшиточок (Х. Алчевська). 13. Мете снігом цілий день (Г. Тютюнник). 14. Нема вільної держави без вільної в ній людини (О. Забужко). 15. Справ ще багато у моєї долі (Л. Костенко). 16. Їй і в темряві соромно своїх думок (М. Стельмах). 17. У боротьби нема відпустки, любове плинуча моя (М. Вінграновський). 18. Наслухавсь од нього чимало цікавих життєвих історій (А. Содомора). 19. Я люблю цю країну навіть без кокаїну (С. Жадан). 20. Мій дідусь вчив мене стріляти з гвинтівки (Н. Гербіш).

ІІ. Навести приклади речень за такими структурно-семантичними моделями:

1) *предикат + суб'єкт у родовому відмінку;*

2) *предикат + суб'єкт в орудному відмінку;*
3) *предикат + суб'єкт в місцевому відмінку;*
4) *предикат + суб'єкт (у будь-якому відмінку) + обставинний детермінант зі значенням умови;*
5) *предикат + суб'єкт + об'єкт-адресат;*
6) *предикат + суб'єкт + об'єкт-інструменталь;*
7) *предикат + суб'єкт + власне об'єкт + об'єкт-адресат+ об'єкт-інструменталь + об'єкт-локатив ;*
8) *предикат + суб'єкт + означальний детермінант + обставинний детермінант часу + модальний детермінант.*

Література:

1. *Арват Н. М. Про компонетний аналіз семантичної структури простого речення // Мовознавство. 1976. № 4. С. 38-45.*
2. *Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.*
3. *Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.*
4. *Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.*
5. *Вихованець І.Р. Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення // Українська мова і література в школі. 1973. С. 16–24. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
6. *Городенська К.Г. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката // Матеріали конгресу Міжнар. асоціації україністів. Мовознавство: Зб. наук. статей. Чернівці: Рута, 2003. С. 260–263. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
7. *Городенська К.Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. праць. Херсон: Айлант, 2001. Вип. 9. С. 22–25. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
8. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.*
9. *Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка // Мовознавство. 1985. №1. С. 39-43.*
10. *Іваницька Н. Л. Повнозначні слова української мови і прогнозування формально-граматичної і семантичної структури простого речення // Теоретичні проблеми граматики: Тематичний зб. наук. праць. Донецьк: Дон ДУ, 1995. С.71-81.*
11. *Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2000. № 2. С. 70–74. Також інтернет-ресурс. Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*
12. *Кадомцева Л. О. Компоненти семантико-граматичної структури речення і поняття членів речення // Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. К.: Вища школа, 1985. С. 29-62.*
13. *Каранська М.У. Синтаксичні рівні, парадигми і моделі речень з погляду взаємовідношень // Вісник Київського університету. Сер. філології. №13. К., 1972. С. 78 –90.*
14. *Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці, 2011.*
15. *Кульбабська О. Сучасні інтерпретації категорії предикації в мовознавстві // Українська мова. 2009. №1. С. 61-73.*
16. *Кухар Н.І. Факультативні компоненти у системі компонентів формально-граматичної структури речення // Наукові записки. Серія: Філологія. Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2006. С. 80-84.*
17. *Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2001 (перевидання доповнене 2004).*
18. *Степаненко М.І. Структурна схема речення і його валентна будова // Просторові поширювачі у структурі простого речення. Полтава: АФНІ, 2004. С. 6–17. Також інтернет-ресурс (зі змінами автора). Доступ з: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Syntaksys_ukrainskoi_movy_khrestomatiia_Chastyna_1/*

ДОДАТКИ

Додаток 1. АНАЛІЗ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ
(зауваги та рекомендації до аналізу, послідовність, зразок)

Загальні зауваги та рекомендації

Функційно-семантична категорія (ФСК) має план вираження і план змісту. Семантичний зміст цієї категорії аналогічний значенню морфологічних категорій. План вираження формують мовні засоби, що стосуються різних рівнів і аспектів мови: синтаксичні, морфологічні, словотвірні, лексичні комбінації засобів контексту. Функційно-семантична категорія не належить до сталого мовного рівня чи аспекту. Вона утворюється за допомогою елементів різних рівнів мови. З цього погляду її можна трактувати як ‘комплексну’ категорію.

Категорійні засоби вираження варто ‘шукати’ передусім на граматичному рівні мови, але інші мовні рівні як допоміжні також залучають у функційному підході. Послідовність характеристики функційно-семантичної категорії варто розпочати з її визначення та встановлення її основних рис. Засоби вираження ФСК, чи вужче – функційно-семантичної ознаки, можуть бути різнорівневими і включати:

1. **Морфологічні засоби:**

- **лексико-граматичні засоби**: 1) це може бути певна частина мови, яка спеціалізується на вираженні функційно-семантичного значення; 2) певна окрема функційно-граматична чи семантико-граматична група / розряд слів із визначеним значенням у межах якоїсь частини мови (лексико-граматичні засоби не обов’язково стосуються самостійних частин мов: неповнозначні частини мови також можуть бути такими засобами вираження (наприклад, ФСК протиставлення – група сурядних сполучників із відповідним морфологічним значенням: *а, але, зате, проте…*);
- **власне морфологічні засоби:** спеціалізовані морфологічні форми, в яких показником значення виступають певні форманти (закінчення, суфікси, суплетивні форми, частки); власне морфологічні засоби чітко корелюють із академічним підходом у морфології: граматична категорія (властива якійсь самостійній частині мови) → граматичне значення → граматична форма.

2. **Синтаксичні засоби:** певна функційно-семантична ознака може репрезентуватися різними синтаксичними одиницями та явищами, з урахуванням різних підходів в аналізі речення: семантико-граматичного, формально-граматичного та комунікативного:

- це можуть бути певні *члени речення*, які зіставляються з тією чи іншою семантикою – як члени речення загалом, відповідно до семантико-синтаксичних відношень, на основі яких їх виокремлюють, так і в межах певної синтаксичної функції якась окрема підгрупа зі своїм морфологічним способом вираження (наприклад, підмет як член речення виражає функційно-семантичне категорійне значення суб’єктности (ФСК суб’єкта); ФСК адресатности реалізується у синтаксичній ролі додатка, але не будь-якого, а лише вираженого формами певних відмінків;
- це може стосуватися і *засобів ускладнення, які не виступають членами речення* (наприклад, парентези з різними виявами модальностей);
- також це можуть бути певні *синтаксеми* (наприклад, вторинна адвербіальна синтаксема порівняння як засіб вираження ФСК компаративности);
- к*омунікативні одиниці чи явища* теж можуть презентувати ФСК (наприклад, нечленовані речення-комунікати є засобами вираження ФСК апелятивности);
- *речення в цілому* (певного синтаксичного типу (виду, різновиду тощо):

  1) просте: наприклад, ФСК партитативности на синтаксичному рівні простого речення стосується ґенітивних речень (*Ані крихти!* – таке висловлювання засвідчує значення «частини від цілого», яке і визначає семантичну сутність партитативности);

2) складне: наприклад, ФСК причини в українській мові може реалізуватися всіма типами складних речень (семантико-синтаксичні причинові відношення можуть відстежуватися між предикативними частинами в складнопідрядному, а також складносурядному та безсполучниковому реченнях).

4. Окремі категорії мають **словотворчі засоби** вираження: наприклад, ФСК суперлятивности (найвищого вияву ознаки) може реалізовуватися на словотвірному рівні певними префіксальними афіксами (*супергерой, гіперзвуковий, надсучасний)*.
5. Можна залучати до аналізу і факультативні (периферійні) мовні рівні вираження ФСК. Таким виступає **лексичний рівень.** Лексичні засоби (лексико-семантичні чи лексико-тематичні групи слів) можуть виражати відповідне значення: такі групи слів зазвичай базуються на основі спільного семантичного ядра – кореня, адже коренева морфема є носієм лексичного значення, а також включають синонімні ряди відповідних лексичних одиниць. Лексичний рівень не завжди залучають при описі тієї чи іншої ФСК, оскільки це суперечить самому поняттю «категорія».
6. **Фразеологічний рівень:** фразеологізми з відповідним значенням також можуть бути засобами вираження ФСК, зокрема виконуючи синтаксичну функцію члена речення з відповідною семантикою.

Примітка. ФСК відповідно до засобів вираження можуть мати різну специфіку: 1) можуть репрезентуватися засобами різних мовних рівнів більш-менш рівномірно; 2) основними засобами вираження можуть бути морфологічні або синтаксичні, засоби інших мовних рівнів можуть бути задіяні спорадично чи зовсім не презентувати ФСК.

Приклад аналізу (ФСК) причини (структурно-рівнева класифікація засобів вираження семантики причини)[1]

Категорія причини є однією з найважливіших філософських категорій, що характеризує картину світу і реалізується в мові за допомогою різноманітних мовних одиниць. Категорія причини передає значення, здатні у свідомості мовця поєднати два простих факти ув один складний на основі причинно-наслідкових відношень. Реалізацію значення причини відзначаємо на різних мовних рівнях.

1. Лексичний рівень: лексеми зі семою “причина”:

– *причина (безпричинний, спричинятися);*
– *викликати;*
– *прирікати;*
– *зумовити.*

2. Лексико-граматичний (морфологічний) рівень:

- Семантико-функціональна група прислівників (причини):

– *чому (чом, чого, невідомо чого, не знати чого);*
– *тому (того);*
– *чомусь (чогось);*
– *згарячу, здуру, зозла, зопалу, мимохіть, спересердя, спросоння, самохіть.*

- Семантико-функціональна група підрядних сполучників (причини): *бо; тому що, оскільки, адже, через те що, за те що (затим що); від того що, у зв’язку з тим що.*

3. Власне морфологічних засобів причини не виявлено.
4. Синтаксичний рівень:

А. Причинові відношення у простому реченні:

[1] За основу взято аналіз ФСК причини, який виконала випускниця минулих років Зінько М. Ю. у своїй магістерській роботі.

- Неморфологізована обставина причини, виражена прийменниково-відмінковими формами (*Заспівав від горя)*:

– від (од) + родовий відмінок;
– через + знахідний відмінок (через те, через що);
– з + родовий відмінок;
– за + знахідний / орудний відмінок;
– завдяки + давальний відмінок;
– з-за (із-за) + родовий відмінок;
– без + родовий відмінок;
– заради + родовий відмінок;
– внаслідок + родовий відмінок;
– по + місцевий відмінок;
– на + знахідний відмінок;
– в результаті + родовий відмінок;
– з приводу + родовий відмінок;
– з огляду на + знахідний відмінок;
– згідно з + орудний відмінок;
– з нагоди + родовий відмінок;
– крізь призму + родовий відмінок;
– у зв'язку + орудний відмінок;
– на знак + родовий відмінок;
– у порівнянні з + орудний відмінок;
– зважаючи на + знахідний відмінок;
– на підставі + родовий відмінок;
– у силу + родовий відмінок;
– відповідно до + родовий відмінок;
– залежно від + родовий відмінок;
– з доброго дива.

- Неморфологізована обставина причини, виражена дієприслівниковим зворотом зі значенням причини: *Ми не спали, згадуючи студентські ночі.*
- Узгоджене означення, виражене дієприкметниковим зворотом з обставинним відтінком причини: *Налякані чужим голосом, птахи кружляли над головою.*

Б. Причинові відношення у складному реченні:

- Причинові відношення у складнопідрядному реченні (з різними сполучними засобами, у т.ч. і асемантичними сполучниками (*що, щоб, на підставі того, що; з огляду на те, що; зважаючи на те, що; виходячи з того, що; як*): *Зробилося мені душно, бо в хаті було дуже напалено. І страшно так мені, о мила, щоб ранок з вечором не зливсь (О. Олесь).*
- Причинові відношення у безсполучниковому реченні: *Минуле вже пройшло і вже здається миттю – не повернути нам його ніколи. Скрипнула хвіртка – то батько пішов у поле. Під склепінням печалі така хороша акустика: ледве-ледве торкнешся, а все вже гуде, як дзвін (Л. Костенко).*
- Причинові відношення у складносурядному реченні: *Дощ пройшов – і Львів зазеленів.*

Основними засобами вираження варто вважати такі синтаксичні засоби: обставини причини (з різним способом вираження), а також складнопідрядні речення з підрядною обставинною частиною причини.

Периферійні засоби: складносурядні та безсполучникові речення.

Крайню периферію посідають ті одиниці, у яких є лише незначний відтінок причини (означення, виражені дієприкметниковими зворотами).

Додаток 2. ПОРІВНЯЛЬНО-ЗІСТАВНА ОЦІНКА ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ГРАМАТИЧНОЇ

Функційно-семантична категорія	**Граматична категорія**
Зорієнтована на всі рівні мови, але переважно охоплює лише граматичний (морфологічний та синтаксичний).	Традиційно поняття «формально-граматичні категорії» стосуються морфологічного рівня, хоча це поняття іноді використовують і у сучасному синтаксисі (наприклад, «категорія підмета»).
Переважно бінарна, значення базуються на опозиції член/ античлен (+/-).	Може включати різну кількість значень (порівн. щодо кількости значень морфологічні категорії числа, з одного боку, та відмінка – з іншого).
В основі функціонально-семантичної та формально-граматичної категорії можуть бути однакові семантичні ознаки, які, однак, відрізняються термінологічно (ФСК: т*емпоральність, аспектуальність;* див. і порівн. термінологію праворуч).	Як правило, послуговуємося іншою термінологією у назвах тих категорій чи граматичних ознак, семантичне підґрунтя яких має однакову семантику із ФСК (див. і порівн. термінологію ліворуч): *(ГК: час, вид (дієслова).*
Часто такі категорії зазнають субкатегоризації (членування) чи надкатегоризації (узагальнення), засвідчуючи «вертикальний» зв'язок (*часовість → темпоральність, аспектуальність → часова локалізованість, фазовість, внутрішня часова межа (граничність) тощо.*	Зазвичай або не перебувають у родо-видових зв'язках з іншими категоріями, або ці зв'язки мають «горизонтальний» характер (як-от, морфологічний час дієслова та вид).
Можуть мати формальні (матеріальні) засоби вираження або не мати таких (нульові показники):	
Я сплю. Мені не спиться. (ФСК суб'єкта представлена інваріантним та варіантним способом вираження – називним та давальним відмінками). */ Світає* (суб'єкт імплікований, «нульовий»).	Категорія часу дієслова: вираження минулого часу чоловічого роду формами з нульовими показниками (закінченням і суфіксом*: ніс, пік).*

Додаток 3. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ТА ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ

Функційно-семантична категорія	**Функційно-семантичне поле**
Принцип характеристики однаковий щодо способів реалізації в мові, але різні принципи структурування:	
Більш абстрактне поняття	Поняття континуальне (це сфера власне функціонування), більше зорієнтоване у сферу комунікації
Чітко окреслені значення (найчастіше опозиція +/-)	Не має чітко окреслених меж, містить перехідні зони
Це сукупність усіх можливих засобів реалізації без градації у реалізації	Градація реалізації значення залежно від реалізації в мовленні
«Зонування» за рівнями мови (аналізуємо за рівнями мови)	«Зонування» за «концентрацією» вираження ознаки (ядро → периферія). У межах певної зони можуть бути одиниці різних мовних рівнів.

Додаток 4. ЧАСТКОВИЙ ФУНКЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ (СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ)

СХЕМА АНАЛІЗУ

І. Характеристика речення за структурно-семантичними особливостями:

1. Речення семантично елементарне / неелементарне: зі скількох елементарних предикативних частин складається, як розкладається на елементарні.
2. Структура симетрична / асиметрична щодо граматичної організації (за первинною семантичною структурою).
3. Місткість кожної елементарної частини (нульмісна, двомісна, тримісна тощо).

ІІ. Функційна характеристика семантико-синтаксичних компонентів у зв'язку з їх формально-граматичними особливостями:

1) **предикатна синтаксема**:

- первинна / вторинна;
- семантичний різновид (дія, стан, процес, якість + кількість, локативність – лише для первинних; + адвербіальний (різновид), означальний, модальний – для вторинних);
- валентний різновид (одновалентний, двовалентний тощо) (для первинних або вторинних, які за семантичним різновидом відповідають первинному);

- співвідносність із яким членом речення засвідчує, характеристика цього члена речення відповідно до ознак, поданих нижче;

  2) **субстанційні синтаксеми**:
  - тип синтаксеми (суб'єкт /об'єкт);
  - для суб'єкта: семантичний різновид та різновид щодо граматичного способу вираження (суб'єкт дії, стану, процесу тощо; варіантний / інваріантний; первинний / вторинний);
  - для об'єкта: семантичний різновид (власне об'єкт, адресат, інструменталь, локатив);

    Примітка: для синтаксем, що засвідчують синкретичні семантичні вияви, вказати особливості цих ознак, зумовлених різними чинниками (подвійні синтаксичні зв'язки, нашарування різних семантико-синтаксичних відношень тощо);
  - співвідносність із яким членом речення засвідчує, характеристика цього члена речення відповідно до ознак.

ЗРАЗОК АНАЛІЗУ

Лиш дай помститися сьогодні за недолю, за сором мій і мого люду! (Х. Алчевська).

I.

1. Речення семантично складне (7 елементарних частин відповідно до кількості предикатів): *1) дай + 2) (помститися) сьогодні +3) помститися за недолю + 4)помститися за сором + 5) (цей) сором (є)мій + 6) (цей)сором (стосується) люду (= є людський)+7) (цей) люд (є) мій.*

2. Первинна структура симетрична.

3. Перша елементарна частина нульмісна, всі інші одномісні.

II.

Дай – предикат первинний, дії, одновалентний (передбачає сполучуваність із суб'єктом), на формально-граматичному рівні співвідноситься з головним членом односкладного речення, який формально еквівалентний простому дієслівному присудкові, ускладненого видільною часткою (*лиш*), виражений особовою формою дієслова в наказовому способі.

Помститись – предикат вторинний, дії, двовалентний (сполучуваність з нульовим суб'єктом та вираженим об'єктом), на формально-граматичному рівні – це додаток непрямий, неморфологізований, придієслівний, виражений інфінітивом.

Сьогодні – предикат вторинний, адвербіальний часу, на формально-граматичному рівні – обставина часу: непоширена, морфологізована, виражена прислівником.

За недолю, за сором – субстанціональні синтаксеми, власне об'єктні, на формально-граматичному рівні – додатки: непрямі, морфологізовані, придієслівні, виражені іменниками у знахідному відмінку з прийменником.

(За) мій – предикат вторинний, означальний, на формально-граматичному рівні – означення: узгоджене, непоширене, виражене займенником у знахідному відмінку.

Люду – предикат вторинний, означальний, на формально-граматичному рівні – означення: неузгоджене, непоширене, виражене іменником у родовому відмінку без прийменника.

Мого – предикат вторинний, означальний на формально-граматичному рівні – означення: узгоджене, непоширене, виражене займенником у родовому відмінку.

Додаток 5. ТРАДИЦІЙНИЙ (АКАДЕМІЧНИЙ) АНАЛІЗ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

СХЕМА АНАЛІЗУ:

І. Характеристика речення за загальними комунікативними особливостями:

1. Тип речення за метою висловлювання (комунікативним призначенням): розповідне, питальне, спонукальне, комбінованої мети висловлювання.
2. Тип речення за модальністю: стверджувальне / заперечне (загально заперечне / частково заперечне).
3. Тип речення за емоційною забарвленістю: окличне / неокличне.

ІІ. Кількість предикативних частин, тип за структурним показником: просте / складне, щодо останнього: елементарне / багатокомпонентне.

ІІІ. Для складного речення: схеми речення (горизонтальна та вертикальна).

Різновид за типом зв'язку:

А) складносурядне;

Б) складнопідрядне (для багатокомпонентного складнопідрядного – різновид багатокомпонентної підрядности: однорідна / неоднорідна супідрядність, послідовна підрядність, контамінація окремих типів);

В) безсполучникове;

Г) з різними типами зв'язку: із підрядним та безсполучниковим зв'язком, із підрядним та сурядним зв'язком, із сурядним та безсполучниковим зв'язком, із підрядним, сурядним та безсполучниковим зв'язком.

IV. **Аналіз окремих предикативних частин** за структурно-граматичними особливостями:

4. Тип речення за членованістю структури: членоване / нечленоване.
5. Тип речення за способом вираження граматичної основи: двоскладне / односкладне (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, ґенітивне, вокативне).
6. Тип речення за ознакою наявности / відсутности другорядних членів речення: поширене / непоширене.
7. Тип речення за ознакою структурно-семантичної повноти: повне / неповне (власне неповне (ситуативно неповне / контекстуально неповне, який член речення пропущений) / еліптично неповне, парцельоване, незакінчене).
8. Тип речення за ознакою відсутности / наявности засобів ускладнення: неускладнене / ускладнене (із вказівкою на засіб ускладнення та його аналіз у контексті компонентного аналізу предикативних частин.

V. **Аналіз** кожної предикативної частини **за членами речення** (передбачає графічне виділення членів речення та їх описовий аналіз:

1. Підмет:

- за структурою: простий / складений (особливості синтаксично неподільного словосполучення – для складеного);
- неускладнений / ускладнений (засоби ускладнення);
- граматичний спосіб вираження.

2. *Присудок*:

- за структурою: простий / складений / складний;
- за морфологічним способом вираження: іменний / дієслівний, прислівниковий;
- неускладнений / ускладнений (засоби ускладнення);
- граматичний спосіб вираження.

3. Додаток:

- прямий / непрямий;

- придієслівний / присубстантивний / приад'єктивний / при адвербіальний;
- морфологізований / неморфологізований;
- граматичний спосіб вираження.

4. Означення:

- узгоджене / неузгоджене / прикладкове;
- непоширене / поширене;
- граматичний спосіб вираження.

5. Обставина:

- непоширена / поширена;
- морфологізована / неморфологізована;
- граматичний спосіб вираження.

VI. Аналіз засобів ускладнення

1. *Однорідні члени речення:*

- кількість однорідних компонентів;
- схема ряду однорідності;
- тип зв'язку: сполучниковий / безсполучниковий / комбінований;
- особливості зв'язку ряду однорідних членів (повторюваний / парний / комбінований);
- факультативно: наявність додаткових засобів структурно-семантичного блоку однорідних членів речення: узагальнювальне слово, спільні компоненти: (прийменники, частки, другорядні члени речення, зв'язкові компоненти (в складених однорідних членах речення)).

2. Відокремлені члени речення:

- структурні особливості (поширений / непоширений) – для всіх відокремлених членів речення);
- для відокремлених напівпредикативних означень: позиція щодо означуваного слова (препозиційне / постпозиційне);
- для відокремлених напівпредикативних обставин: позиція щодо присудка чи (та) в реченні;
- для відокремлених додатків: позиція в реченні (препозиція, інтерпозиція, постпозиція);
- для уточнювальних членів речення: позиція в реченні (інтерпозиція / постпозиція), тип зв'язку (безсполучниковий (інтонаційний) / сполучниковий).

3. Парентези (вставні та вставлені компоненти):

- Структурні особливості (модель слова, словосполучення, речення).
- Для моделі слова: частиномовне вираження, якщо є ускладнене службовим компонентом, вказати яким; для моделі словосполучення: тип словосполучення за частиномовним вираженням опорного компонента.
- Для моделі речення: тип речення за способом вираження граматичної основи (односкладне / двоскладне).

1. *Звертання:*

- структурний різновид (поширене / непоширене);
- ускладнене (засіб ускладнення) / неускладнене.

ЗРАЗОК АНАЛІЗУ

Здавалося, що якийсь художник не пошкодував фарби і вилив її в чашу міста, на його пагорби і тераси, на кручі понад рікою, – і Київ тихо дзвенів у цьому сяянні, поки крізь уже стоншене, сухе листя дерев прозирали сірим кольором стіни кам'яниць (О. Луцишина).

I. Речення розповідне, частково заперечне, неокличне.

II. Речення складне. Складне речення містить 4 предикативні частини, відтак неелементарне (багатокомпонентне).

III. Схеми речення.

- Горизонтальна схема речення:

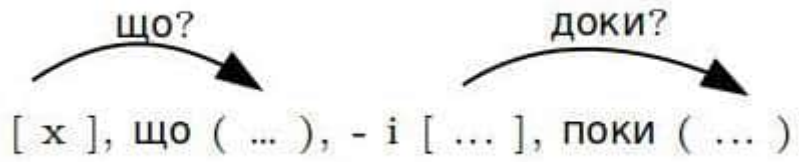

- Вертикальна схема речення:

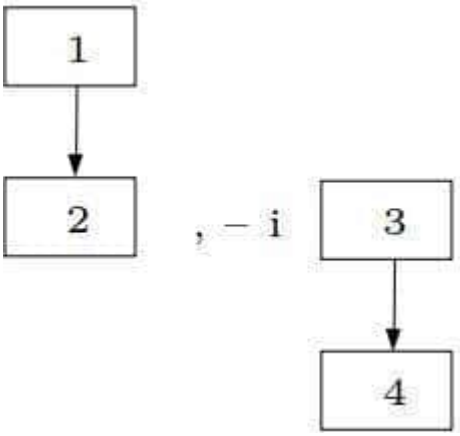

Речення із різними типами зв'язку: підрядний (між 1-2 частиною та 3-4 частиною) та сурядний (між 2-3 частиною) зв'язки.

IV. Аналіз кожної предикативної частини за структурно-граматичними показниками:

1-а предикативна частина (*Здавалося…):* членоване, односкладне (безособове), непоширене, повне, неускладнене;

2-а предикативна частина (*…що якийсь художник не пошкодував фарби і вилив її в чашу міста, на його пагорби і тераси, на кручі понад рікою…)*: членоване, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення;

3-я предикативна частина (*…і Київ тихо дзвенів у цьому сяянні…)*: членоване, двоскладне, поширене, повне, неускладнене;

4-я предикативна частина (*…поки крізь уже стоншене, сухе листя дерев прозирали сірим кольором стіни кам'яниць):* членоване, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення.

V. Аналіз за членами речення.

Графічне виділення:

Здавалося, що якийсь художник не пошкодував фарби і вилив її в чашу міста, на його пагорби і тераси, на кручі понад рікою, – і Київ тихо дзвенів у цьому сяянні, поки крізь уже стоншене, сухе листя дерев прозирали сірим кольором стіни кам'яниць (О. Луцишина).

Описова характеристика:

- *здавалося –* головний член односкладного речення, формально співвідносний з простим дієслівним присудком, неускладнений, виражений безособовим дієсловом;
- *художник* – підмет: простий, неускладнений, виражений іменником у називному відмінку;
- *не пошкодував і вилив* – однорідні присудки: прості, дієслівні, перший ускладнений часткою, другий неускладнений, обидва виражені особовими формами дієслів. Характеристика ряду однорідности: ряд двокомпонентний, однорідні присудки поєднані сурядним зв'язком, ряд однорідности парний;
- *якийсь* – означення: узгоджене, непоширене, виражене займенником;
- *фарби* – додаток: прямий, придієслівний, морфологізований, виражений іменником у родовому відмінку;
- *її* – додаток: прямий, придієслівний, морфологізований, виражений займенником у знахідному відмінку;
- *в чашу міста, на пагорби і тераси, на кручі* – однорідні обставини місця, неморфологізовані, виражені: перша – синтаксично неподільним словосполученням (із метафоричним значенням), із опорним компонентом, вираженим іменником у зн.в. з прийменником, усі наступні – іменниками у формі знахідного відмінка з прийменником. Характеристика ряду однорідности: ряд чотирикомпонентний, комбінований щодо типу зв'язку – з безсполучниковим та сурядним зв'язком (із єднальними відношеннями), ряд повторювано-парний, додаткові засоби єдности блоку однорідних у сполученні 2-го та 3-го компонентів – спільний прийменник (*на*);
- *(на) його* – означення: неузгоджене, виражене незмінним присвійним займенником;
- *понад рікою* – означення: неузгоджене, виражене іменником в орудному відмінку;
- *Київ* – підмет: простий, неускладнений, виражений іменником у називному відмінку;
- *дзвенів* – присудок: простий, дієслівний, неускладнений, виражений особовою формою дієслова;
- *тихо* – обставина: морфологізована, виражена прислівником;
- *у сяянні* – обставина: неморфологізована, виражена іменником у формі місцевого відмінка;
- *(у) цьому* – означення: узгоджене, непоширене, виражене займенником у місцевому відмінку;
- *стіни* – підмет: простий, неускладнений, виражений іменником у називному відмінку;
- *прозирали* – присудок: простий, дієслівний, неускладнений, виражений особовою формою дієслова;
- *крізь листя* – обставина: неморфологізована, виражена іменником у знахідному відмінку;
- *(крізь) уже стоншене, сухе* – однорідні означення: узгоджені, перше – поширене (виражене прикметниковим зворотом), друге – непоширене (виражене прикметником в знахідному відмінку з прийменником), щодо характеристики ряду однорідности: ряд двокомпонентний, із безсполучниковим зв'язком, ряд

повторюваний;

- *дерев* – означення: неузгоджене, виражене іменником в орудному відмінку;
- *сірим кольором* – обставина: неморфологізована, виражена синтаксично неподільним словосполученням із опорним іменником в орудному відмінку;
- *кам'яниць* – додаток: непрямий, присубстантивний, морфологізований, виражений іменником в родовому відмінку.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАЙУЖИВАНІШИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

- **Актуальне членування речення –** комунікативне членування речення-висловлювання на тему (відоме) і рему (нове). В елементарних реченнях тема відповідає підметові, рема – присудкові. У поширених реченнях таке членування може бути кількаступеневим. **Див.** тема / рема.

  Аспектуальність – функційно-семантична категорія комплексного характеру, яка включає багато семантичних ознак-мікрокатегорій, пов'язана з ознаками часовости, т. зв. «внутрішнього часу». Останній в українській мові репрезентується формально-граматичною категорією виду, реалізується грамемами недоконаного (імперфектив) та доконаного (перефектив) виду. Аспектуальність включає оцінку дії (процесу, стану) дієслівної дії за такими показниками, які також можна вважати окремими категоріями: динамічність / статичність, лімітативність (часовий поріг, часова межа), фазовість, часова локалізованість та темпоральність (**див**. відповідні рубрики).

- **Валентна місткість.** Поняття визначає «відкриття місць» для валентно пов'язаних позицій, пов'язаних із субстанційними компонентами. Місткість структури речення – реалізація предикатом валентних зв'язків у реченні. Окреслює валентну рамку структури речення. Оскільки це поняття пов'язане з реалізацією валентности у реченні, то корелює здебільшого із валентністю предикатів-присудків (*Бузок пахне: о*дновалентний предикат, одномісна структура. *Богдан читає книжку*: двовалентний предикат, двомісна структура. Однак: *Світає:* предикат одновалентний, нульмісна структура).

- **Валентність**. У широкому розумінні під валентністю розуміють основні закономірності сполучення одиниць в окремій мові. Ця властивість визначальна для характеристики предиката – і структурно-семантичної, і функціональної. Якщо не враховувати окремих формальних відмінностей, то семантична теорія валентности та семантичний компонентний аналіз предиката частково збігаються. Валентність предиката – здатність визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями. Валентність первинного предиката визначає сполучуваність із необхідними субстанційними компонентами у структурі речення. Виділяють різновиди предикатів залежно від їхнього валентного потенціалу (**див.** предикатів первинних функціонально-семантичні типи).

- **Грамема** – компонент граматичної категорії, що базується на протиставленні ознак, відображає єдність граматичного значення та форми; елементарна одиниця граматичного значення. Термін використовується у функціональній та академічній граматиках: *грамема доконаного виду дієслова, грамема предиката дії тощо.*

- **Детермінанти –** компоненти семантико-синтаксичного рівня речення, які не перебувають у валентному зв'язку з предикатом, стосуються всього речення, семантично і структурно його ускладнюючи. Їх також називають вторинними предикатними синтаксемами. Відповідно до функційних особливостей бувають адвербіальними, означальними, модальними, фазовими (д**ив.** відповідні рубрики).

- **Детермінанти адвербіальні (адвербіальні синтаксеми).** Вторинні предикатні синтаксеми з обставинною семантикою. Семантичні різновиди адвербіальних синтаксем: причини (*блідий від страху*); способу дії (*летіти швидко*); порівняння (*летіти птахом);* міри і ступеня (*дуже високий*); кількости (*ударили дванадцять разів*); мети (*працювати для щастя*); умови (*зустрінемося при нагоді*); часу (*прийти увечері*);

допусту (*приїхали попри затори*). Семантика локативности може реалізовуватися як детермінантами з відповідною семантикою місця (*мальви розцвіли там*), так і первинними субстанційними синтаксемами, валентно пов'язаними з предикатами – об'єктними локативними компонентами. Останні часто залежать від дієслів, які прогнозують відмінкову форму іменника зі значенням місця, найчастіше це спрефіксовані дієслова, у яких префікс корелює з прийменником відмінкової форми, порівн.: *зійти (з чого?), прийти (до чого?), дійти (до чого?), увійти (у що? до чого?)* або ж дієслова просторово-буттєвої семантики: *висить на дереві.* Речення з обставинними детермінантами, як і з іншими типами вторинних предикатів, є складними у семантичному плані, розкладаючись на вихідні елементарні прості одиниці (*Військовик заплакав од радості → Військовик заплакав + Він (військовик) зрадів)* чи трансформуючись у складні речення (*Військовик заплакав од радості → Військовик заплакав, бо зрадів).* У традиційно-граматичному плані адвербіальні синтаксеми корелюють із обставинами як членами речення.

- **Детермінанти означальні (атрибутивні синтаксеми) –** вторинні предикатні синтаксеми з атрибутивною семантикою. Ґрунтуються на атрибутивних відношеннях, «які становлять специфічний тип відношень, перехідний від семантико-синтаксичних відношень до відношень формально-синтаксичного типу» (І. Вихованець). Речення з означальними вторинними синтаксемами семантично ускладнюють речення, найпростіші перетворення таких речень у вихідні одиниці засвідчують транспозицію предикатів якости: К*расива дівчина підійшла = дівчина підійшла + дівчина (є) красива*). У традиційно-граматичному аспекті атрибутивні детермінанти відповідають синтаксичній ролі означення.

- **Детермінанти модальні (модальні синтаксеми) –** вторинні предикатні синтаксеми, що виражають ставлення мовця до висловленої думки. Як і всі інші детермінанти, валентно не пов'язані з предикатом. На формально-граматичному рівні такі компоненти зіставляються із вставними компонентами, не виконуючи жодної синтаксичної ролі. Поділяються за семантико-комунікативними особливостями на групи: гіпотетичної модальности, логічних акцентів, емоційної оцінки, активізації уваги тощо (кількість та назви таких груп у різних синтаксистів може відрізнятися залежно від підходу та авторського бачення). Такі компоненти є модифікаторами суб'єктивної модальности речення-висловлювання в цілому. Речення з ними є ускладненими як семантично (розкладаються на вихідні елементарні одиниці: *Ймовірно, буде дощ = дощ буде + це є ймовірним*), так і граматично (парантези виступають засобами ускладнення речень і на формально-граматичному рівні).

- **Детермінантний підрядний зв'язок.** Неприслівний зв'язок, компоненти якого на семантико-синтаксичному рівні не пов'язані валентно. Стосується лише речення: окремі члени речення в простому (до них належать більшість обставин, зокрема усі морфологізовані), підрядні предикативні частини з обставинними значеннями в складному.

- **Динамічність / статичність.** Функційно-семантична категорія, пов'язана із семантичними ознаками предикатів чи мовленнєвою ситуацією (за комунікативно-синтаксичним підходом). Опозиція динамічности / статичности базується на фізичних поняттях статики і динаміки дії. Її основне змістове протиставлення стосується часової інтерпретації предиката, а саме – як він представлений у часі. В українській мові дієслова лексикалізовані за цією ознакою. Оскільки динамічність / статичність не має морфологічних показників, носії мови здебільшого визначають ступінь активності дієслова-предиката апріорно, виходячи зі знання семантики одиниці. Аспектуальна

ознака динамічности / статичности не має спеціальних формальних показників, вона інкорпорована в лексичне значення предикатного слова: *Хлопець біжить. Листя осипається* → динамічна ситуація / *Хлопець мерзне. Зорі блищать.* → статична ситуація.

- **Додаток.** У традиційному аналізі речення другорядний член, який виділяють на основі об'єктних семантико-синтаксичних відношень, відтак у семантико-граматичному плані відповідає, як правило, об'єктній субстанційній синтаксемі. Така кореляція власне граматичної функції та семантико-синтаксичної, однак, буває не завжди: додаток може стосуватися, наприклад, і суб'єкта: *Щось мені не спиться* (порівн.: *Я не сплю).*

- **Категорія мовна.** У широкому розумінні (як загальне фундаментальне поняття) це будь-яка група мовних елементів, що виділяються на основі певної загальної властивости; об'єднуються у розряд, групу явищ на основі спільности ознак.

- **Категорія семантична** – це абстрактне поняття, в основі якого лежить універсальна семантична (поняттєва) ознака, що відображає найбільш суттєві закономірні зв'язки і відношення реальної дійсности. Універсальний характер семантичних категорій для всіх мов характеризується тим, що набір семантичних ознак спільний для всіх мов. Пов'язана з мисленням, типовим сприйняттям світу, стосується набору концептів, глибинних уявлень про факти дійсности; не зорієнтована сповна на мову, зорієнтована на філософію уявлення, сприйняття і мислення.

- **Категорія формально-граматична** – це загальне (абстрактне) поняття, яке охоплює кілька (щонайменше два) взаємно протиставлених і формально виражених родових значень: визначається як узагальнене значення, що послідовно виражається системою граматичних форм, структура яких залежить від граматичного типу мови. Характерна для певної мови, характеризується набором певних граматичних значень, які відображають специфіку певної мови, формально-граматичними засобами вираження, зорієнтована виключно на мову. Поняттям категорії передусім послуговуються традиційно у морфології (категорія часу дієслова, категорія відмінка), а також на сьогодні і в синтаксисі (категорія сурядности, категорія присудка). В основі формально-граматичних категорійних особливостей одиниць, однак, здебільшого лежить семантичне підґрунтя.

- **Категорія функціонально- (функційно-) семантична** – це певний інваріант, який виражає ширший, порівняно з граматичною мовною категорією, зміст; об'єднує системи різнорівневих компонентів мови на основі спільности їхніх семантичних функцій. Ув основі містить семантичну ознаку, яка засвідчує певну мовну реалізацію на всіх мовних рівнях, а також ураховує мовленнєві реалізації: зорієнтована на зв'язок мови і мислення. Функціонально-семантичні категорії частково ґрунтуються на власне граматичних, тому іноді термінологічно ототожнюються, але здебільшого відрізняються в термінологічних номінаціях (порівн: ФСК каузативности: вона виходить за межі засобів, що власне виражають значення причини, хоча може стосуватися таких одиниць; ФСК темпоральности, таксису формально стосуються категорії часу тощо)).

- **Каузативність –** функційно-семантична категорія, в основі якої лежить причинно-наслідковий зв'язок між подіями, фактами та станами. Властива передусім дієсловам; у формально-граматичному аспекті перетинається із морфологічними категоріями перехідности / неперехідности та стану дієслова. Не варто ототожнювати цілком категорію каузативности та причини, це родо-видові поняття. Відзначаємо широту

значення категорії каузативности, в межах якої реалізуються не лише причинові відношення, а також умовні, допустові, наслідкові та цільові.

- **Комунікативний аспект** вивчення речення спрямований не у сферу мови, а у сферу мовлення, відтак речення оцінюється як висловлювання. У структурному плані останньому властива неодномірність, засвідчена трьома ознаками: 1) денотативними (референційними) – співвіднесеністю із дійсністю; 2) модальними – ставленням мовця до повідомлюваного; 3) власне текстовими – сукупністю елементів, що вказують на зв'язок висловлювання з ширшим комунікативним тлом. Основні засоби комунікації: порядок слів, інтонація, фонетичні засоби (логічний, чи фразовий, наголос, пауза (цезура)), лексико-граматичні засоби (повтори слів). Комунікативний аспект аналізу речення пов'язаний з актуальним членуванням (термін належить В. Матезіусу, родоначальнику функціональної лінгвістики), **див.** актуальне членування речення. Важлива роль відводиться і «синтагмам» – інтонаційно-смисловим єдностям, або ж синтаксичним єдностям, **див**. синтагма. Оскільки в комунікативному підході розглядають мовленнєві чинники формування ситуації, то в поле зору потрапляють і емфази, вокативні утворення, нечленовані структури.

- **Лімітативність** (внутрішній поріг, часова межа) – функційно-семантична ознака аспектуальности, що характеризує часовий рубіж дії та корелює із семантикою виду. Відповідно до цієї ознаки межовими (граничними) можна вважати ті дієслова, у значенні яких закладено часовий рубіж; немежовими (неграничними) – в яких він відсутній. Так, межовими є, наприклад, дієслова *розцвісти, побілішати, спорудити* (бо вони містять вказівку на результат, відображений формою доконаного), а також *розцвітати, білішати, споруджувати* (бо в їх семантиці є скерованість дії на результат). Немежовими вважаємо дієслова на зразок *блищати, мерзнути, сумувати*, оскільки в їх семантичній структурі не міститься компонента "спрямування до завершення".

- **Модальність** – відношення змісту речення до об'єктивної дійсності. Включає ті особливості речення, які відтворюють повідомлюване як реальне / ірреальне: *Сьогодні гарна погода* → реальна модальність; *Якби ж завтра була така погода!* → ірреальна модальність. Модальність як синтаксична ознака тісно пов'язана з граматичним значенням часу, способу, особи дієслова-предиката-присудка. Окрім того, спеціальними мовними засобами формування модальности виступають частки, порядок розташування компонентів у реченні, інтонаційна оформленість. Обов'язковою ознакою речення є об'єктивна модальність. Окрім неї, є ще суб'єктивна модальність (ставлення мовця до змісту висловлювання). О. Мельничук виділив сім значень такої модальности: розповідна, бажальна, питальна, умовна, спонукальна, гіпотетична, переповідна.

- **Напівобліґаторні синтаксеми** – факультативні компоненти семантико-синтаксичної структури речення, на відміну від обов'язкових; виступають наслідками семантико-синтаксичних перетворень – синтаксизації різних субстанційних значень. Переважно це синтаксеми з первинним субстанційним значенням, на яке нашаровується обставинне. З одного боку, ступінь зв'язаности такого компонента з предикатом нечітко окреслений, тому його статус можна вважати факультативним. З іншого боку, такий компонент інформативно важливий, тому його опущення недоцільне: *Щось у нього запекло коло серця* виділена синтаксема поєднує субстанційне (суб'єктне) значення та обставинне місця, її елімінація руйнує смислове навантаження речення. Факультативні компоненти можуть залежати як від семантики носія валентности, так і від семантики обов'язкового актанта (первинної субстанційної синтаксеми).

- **Об’єкт (об’єктна синтаксема)** – різновид субстанційної синтаксеми на семантико-синтаксичному рівні речення, валентно пов’язаної з предикатом, яка відображає сферу предметного світу в широкому вияві (істот / неістот); зумовлена діями, процесами, станами тощо предикатної ознаки. Відповідно до специфіки предикатів, за семантикою об’єктні синтаксеми поділяються на відповідні різновиди (об’єкт дії, об’єкт стану, об’єкт локативности тощо). Об’єктні синтаксеми можна розглядати в широкому чи вузькому значеннях. За вузьким підходом об’єктна синтаксема стосується живого або неживого, на який скерована предикатна дії, основними морфологічними засобами вираження у цьому разі виступають знахідний або родовий відмінки (*Читає книжку. Не прочитав книжки*), значно рідше інші відмінкові форми (*Він захоплювався пілотами*). У широкому розумінні об’єктні синтаксеми включають усі субстанційні компоненти на основі об’єктних семантико-синтаксичних відношень, відповідно до цього такі синтаксеми поділяються на власне об’єктні (*Купив цукерок*), адресатні (*Купив матері*), інструментальні (*Працює з дронами*), локативні (*Виніс за поріг*).

- **Обов’язкові (облігаторні) компоненти** – субстанційні компоненти семантико-синтаксичної структури речення, валентно пов’язані з дієсловом. Кількість та заповнення валентно відкритих позицій строго регулюється семантичною сумісністю предиката. Заповнення відкритої позиції вважають обов’язковим тоді, коли внаслідок опущення компонента порушується граматична правильність висловлювання або актуалізується інший лексико-семантичний варіант слова (**див.** також валентність, первинні субстанційні синтаксеми).

- **Обставина** – у традиційній (академічній та шкільній) граматиці другорядний член речення, який виділяють на основі обставинних підрядних семантико-синтаксичних відношень (місця, часу, мети, причини, способу дії, міри і ступеня, умови, допусту); характеризує дію, процес чи стан, відтак у реченні залежить переважно від дієслів. Щодо семантико-синтаксичної кореляції зі синтаксемами: переважно стосується детермінантів (вторинних предикатів, (**див.** детермінанти обставинні)), семантично ускладнюючи речення: *Він приїхав попри затори → Він приїхав + (хоч) були затори.* Також неморфологізовані обставини з іменниковим способом вираження можуть стосуватися первинних субстанційних синтаксем: *У кімнаті посвітлішало. (= Кімната посвітлішала)*.

- **Означення** – у традиційній (академічній та шкільній) граматиці другорядний член речення, який виділяють на основі атрибутивних (означальних) семантико-синтаксичних відношень, виражає ознаку предмета (якісну, кількісну, відносну, присвійну), відтак залежить у реченні від іменника або ж займенника. За семантико-синтаксичним підходом такий компонент є вторинною синтаксемою, чи детермінантом означального характеру (**див.** детермінанти означальні), семантично ускладнюючи речення. Структури з означенням семантично складні, розкладаються на семантично елементарні речення: *Вродлива дівчина усміхнулася йому: Дівчина усміхнулася йому + Дівчина (є) вродлива.*

- **Підмет** – у традиційній граматиці (академічній та шкільній) головний член двоскладного речення, який указує на носія ознаки (дії, процесу, стану) і перебуває у предикативному зв’язку з іншим головним членом – присудком. На семантико-синтаксичному рівні виступає суб’єктом; у типових виявах має спеціалізовану граматичну форму – називний відмінок. При актуальному членуванні найчастіше співвідноситься з темою висловлювання (**див**. тема / рема речення).

- **Предикат (предикатна синтаксема)** – у функційній граматиці визначається в широкому значенні як ознака, притаманна суб'єктові. Вважається, що у формальному плані предикати відповідають присудкові, але це стосується лише первинних одиниць (**див.** предикати первинні). Відповідно до семантико-синтаксичної структури речення, предикат, чи предикатна синтаксема, виступає головним компонентом, від семантики якого залежить формування структури речення: від семантичних властивостей предиката залежить якісне та кількісне наповнення речення. Типологія предикатів різновекторна. Класифікації, зорієнтовані на аналіз внутрішніх властивостей предиката, часто відзначаються морфологізованим підходом, оскільки основним засобом вираження ознакового слова виступає дієслово. Тісну взаємодію сфер лексики, морфології та синтаксису простежуємо і при аналізі дієслова, і предиката. Окрім класифікацій, зорієнтованих на часові (аспектуальні) особливості предиката, існують і такі, в яких перевагу надають валентним параметрам знака. Відповідно до відкритих місць виділяють одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- та шестимісні предикатні одиниці. Українська граматика при виділенні предикатних типів стоїть на позиції залучення як часових, так і субстанційних характеристик, із опорою на останні. Такий підхід є переконливим, адже непредикатним словам більшою мірою властиві парадигматичні семи, а предикатним – синтагматичні, як такі, що потенційно визначають валентну модель речення і характеризують в якісному плані його валентних партнерів. Виділяють первинні та вторинні предикати (**див.** відповідні рубрики).

- **Предикати вторинні.** Інша назва – детермінанти. Компоненти семантико-синтаксичного рівня речення, які не перебувають у валентному зв'язку з предикатом, стосуються всього речення, семантично і структурно його ускладнюючи. Вторинні предикати на формально-граматичному рівні відповідають означенням, обставинам, вставним компонентам тощо (**див.** синтаксеми вторинні).

- **Предикати первинні** – ознаки предмета чи діяча в реченні. Первинні на формально-граматичному рівні відповідають присудкові у двоскладному реченні чи головному члену односкладного речення. За семантичними особливостями диференціюються на дію, процес, стан, властивість тощо (семантична таксономія первинних предикатів може відрізнятися залежно від особливостей мови та лінгвістичних підходів). В українському синтаксисі утвердилася класифікація, яку запропонував І. Вихованець (**див.** предикатів функційно-семантичні типи).

- **Предикатність** – семантико-синтаксична категорія, яка ґрунтується на здатності окремих лексико-граматичних класів слів виконувати функцію предиката речення. Категорійний вияв предикатности стосується відповідних функційних типів предикатів (дії, процесу, стану тощо). Також цю категорію можна вважати надкатегорією (М. Мірченко), що субкатегоризується на відповідні функційно-семантичні категорії предикатів. Не варто поняття «предикатности» ототожнювати з поняттям «предикативности» (**див.** предикативність).

- **Предикативність** – комплексна граматична категорія (надкатегорія), яка охоплює ті особливості речення, які відтворюють повідомлюване як реальне / ірреальне. Така категорія включає категорії часу й модальності (**див**. модальність, синтаксичний час).

- **Предикатів первинних семантичні типи.** Первинні предикатні синтаксеми поділяють на такі семантичні типи (школа І. Вихованця): дії, стану, процесу, якости, локативности, кількости. Згідно зі сполучувальним потенціалом, одиниці семантико-синтаксичного рівня займають відповідні місця: дії виступають предикатами першого рангу, процесу – другого, стану – третього, якості – четвертого; локативности та

кількости – периферійні типи предикатів. Предикати **дії** – центральний клас дієслівних предикатів. Їх характеризують як динамічні, з часовими ознаками – локалізованістю, фазовістю. Прикметною особливістю цього типу є широкий сполучувальний потенціал, зумовлений активним характером суб'єкта: *Галя* ***спинилась*** *(В. Шевчук). Галя* ***прикрутил****а гніт (В. Шевчук). Галя* ***витерла*** *скло подолом того ж таки плаття (В. Шевчук).* Предикати процесу також наділені ознакою динамічности, яка, на відміну від дії, позбавлена контролю з боку суб'єкта – носій цих предикатів пасивний. Така особливість відображається в реченнєвих моделях: ознакові слова найчастіше формують елементарні речення з однією іменниковою синтаксемою: *Город* ***глушіє****, – Вже не прополю (Л. Костенко). Люди* ***закам'яніли*** *(В. Винниченко). Ранок* ***яснішав*** *та* ***виднішав*** *(І. Нечуй-Левицький).* Предикати **стану** виражають статичну ознаку, морфологічне вираження якої стосується сфери дієслів, прислівників та іменникових форм, які втратили зв'язок із парадигмою відмінювання: ***Пахне*** *липою медово (В. Сосюра). Щось* ***сумно*** *мені.* ***Шкода****, мамо! Нема по мені дівчат на селі (Панас Мирний).* Стани наділені ознаками часової локалізованости (оскільки співвідносяться з часовим планом) і статичности. Потенціал таких одиниць невисокий: як правило, вони поєднуються з однією суб'єктною синтаксемою, за характером пасивною; рідше відкривають дві позиції – суб'єкта та об'єкта: *Місто, місто, я тебе* ***не знаю*** *і за це* ***ненавиджу*** *й* ***люблю*** *(В. Сосюра).* Предикати **якости** суттєво відрізняються від попередніх типів. Вони позначають абсолютну ознаку предмета, тому позбавлені часових характеристик. Морфологічна презентація цих семантико-синтаксичних одиниць охоплює широкі лексико-семантичні групи прикметників, здатних формувати одно- чи двомісні структури: *Син* ***високий****. Син* ***вищий*** *за батька.* До периферійної площини предикатности належить грамема **локативности**. Виділяючи локативні предикати в окремий тип, І. Вихованець зазначає, що вони "не становлять абсолютно нової щодо предикатів стану семантичної сутності, що уможливлює в загальному плані кваліфікацію їх як предикатів стану". У категорійній граматиці виділення цих предикатів ґрунтується на особливих формально-синтаксичних і морфологічних ознаках – наявності в реченні локативного компонента, вираженого прийменниково-іменниковим комплексом: *А довкола* ***падало*** *осіннє листя з дерев, отже, була осінь… (В. Шевчук). Над шляхом* ***стояла*** *курява.* Зону глибокої периферії становлять предикати **кількости**, морфологічно оформлені числівниками та кількісними прислівниками, при яких типовою формою суб'єкта виступає родовий відмінок: *Хлопців* ***було двоє****. Тут* ***багато*** *яблук.*

- **Предикатів первинних функційні типи.** У функційному плані до уваги беруть валентний потенціал предикатів – їхню здатність сполучатися з необхідними субстанційними синтаксемами. Відповідно до валентного потенціалу нараховують шість типів предикатів (І. Вихованець, Т. Масицька): від одновалентних (*Дівчина* ***усміхнулася***) – до шестивалентних (*Батько* ***привозить*** *яблука синові автомашиною із Яворова до Львова*).

- **Прислівний підрядний зв'язок** – різновид підрядного зв'язку, що базується на валентності – здатності слова вступати у зв'язки з іншими словами, на відміну від детермінантного, чи неприслівного. Властивий словосполученню та реченню (складнопідрядні речення з підрядними означальними, з'ясувальними). Прислівний зв'язок може бути обов'язковим: *захоплюватися (кимось, чимось), зустріти (когось, щось)* або факультативним: *заплакати (від чогось, з чогось)*. Такий зв'язок також може бути передбачуваним (прогнозованим): *зустріти (когось)* або непередбачуваним (непрогнозованим): *списати (щось, у когось, з чогось)*. Здебільшого обов'язковий зв'язок є прогнозованим, а факультативний – непрогнозованим, хоча така відповідність дещо умовна.

- **Присудок** – у традиційній граматиці (академічній та шкільній) головний член двоскладного речення, що виражає предикативну ознаку предмета, названого підметом. На формальному рівні присудок координується з підметом (типовий присудок, виражений особовою дієслівною формою, поєднаний із підметом способом зв'язку координацією); на семантико-синтаксичному рівні виступає предикатом (**див.** предикат), якому і відводиться центральна роль у формуванні речення. При актуальному членуванні типовий присудок відповідає ремі висловлювання.

- **Семантико-синтаксичний аспект аналізу речення** стосується його оцінки як системи відношень, яку формує предикат (**див.** предикат). Елементарне зі семантичного погляду речення позначає одну ситуацію, чи подію. Його структура формується відповідними компонентами, які називають синтаксемами (**див**. синтаксеми первинні). Основна синтаксема – предикатна – визначає кількість та якість необхідних компонентів – первинних субстанціональних синтаксем. Вони пов'язані з предикатом валентним (обов'язковим, прислівним) зв'язком (**див**. підрядний прислівний зв'язок). У мовознавстві розроблено семантичну класифікацію предикатів: процес, дія, стан, якість, кількість, локатив, а також субстанціальних синтаксем: суб'єкт, об'єкт, локатив, адресат, інструменталь тощо. Інші компоненти, не пов'язані валентним зв'язком із предикатом, називають детермінантами, чи вторинними синтаксемами (**див**. синтаксеми вторинні). Речення з останніми вважають неелементарними (складними). Семантико-синтаксичний рівень розглядають у взаємодії з іншими – формально-граматичним та комунікативним. Відповідно до їхніх співвідношень виділяють: 1) речення симетричної організації (суб'єкт = підмет; предикат = присудок): *Бузок розцвітає;* 2) речення асиметричні (з порушеними зазначеними семантико-синтаксичними та формально-синтаксичними відповідностями): *Пахне травою* (суб'єкт = додаток). *У кімнаті посвітлішало* (суб'єкт = обставина місця).

- **Семантично елементарне / неелементарне речення.** Поділ речень із погляду відображення певної мовленнєвої ситуації. Елементарні зі семантичного погляду речення позначають одну подію, яка засвідчена мінімальним набором необхідних компонентів, які називають синтаксемами (предикатні (процес, дія, стан, якість, кількісні, локативні) + субстанціальні (суб'єкт, об'єкт, локатив, адресат, інструменталь тощо). Семантично елементарне речення – структура лише з первинними компонентами (синтаксемами). Семантично неелементарне (семантично складне) – речення, яке містить вторинні синтаксеми. Будь-яке семантично складне речення можна розкласти на семантично елементарні одиниці. Більшість простих поширених речень, зокрема ті, що містять у своєму складі такі члени речення, як означення та обставини, зі семантико-синтаксичного погляду стосуються семантично складних структур, адже найчастіше зазначені другорядні члени виступають вторинними семантико-синтаксичними одиницями – детермінантами, які у 'згорнутому' вигляді представляють окремі мовленнєві ситуації. Це вторинні предикати, що ускладнюють семантичну структуру, відтак речення з ними можна розкласти на певні складові – семантично елементарні: *Гарна дівчина підійшла до гурту = Дівчина підійшла до гурту + Дівчина є гарна.* → семантично складне, містить два простих. *Він не виконав завдання через забудькуватість = Він не виконав завдання + він є забудькуватим.*

- **Симетрична / асиметрична структура речення**. Поняття стосується переважно первинної структури речення. Симетричні структури засвідчують корелятивний характер основних первинних одиниць семантико-синтаксичного рівня з компонентами формально-граматичного рівня речення: суб'єкт відповідає підметові, предикат – присудкові. Відтак симетричні структури стосуються типових двоскладних

речень з органічним вираженням граматичної основи (підмет та присудок засвідчують координацію, маючи типовий морфологічний характер вираження: суб'єкт = підмет = іменник (займенник) у називному відмінку; предикат = присудок = дієслово в особовій формі). В асиметричних структурах немає корелятивної співвідносности між синтаксемами та членами речення. Такі структури стосуються односкладних речень (безособових, інфінітивних, генітивних: *Похололо на серці. Запахло кавою*) та двоскладних, у яких підмет та присудок засвідчують не координацію, а співвияв (*Воювати – справа важка).*

- **Синтагма** – інтонаційно-смислова єдність, яка виражає в контексті цілісне поняття; може складатися зі слова, словосполучення чи цілого речення (наприклад, відокремлені члени речення); часто еквівалентна поняттю синтаксична єдність. Термін належить Ф. де Соссюру. Стосується комунікативного аспекту аналізу речення. На сьогодні аспект синтагматичного членування в синтаксисі дещо втратив актуальність.

- **Синтаксема –** мінімальна одиниця семантико-синтаксичної структури речення (порівн. з термінологічними визначеннями одиниць інших мовних рівнів: фонема, морфема, фразема). Синтаксеми поділяють на первинні та вторинні (**див.** синтаксеми первинні, синтаксеми вторинні) предикатні та субстанційні (субстанціональні) (**див.** синтаксеми предикатні, синтаксеми субстанційні). Синтаксеми відповідають у традиційній граматиці певним членам речення. Якщо речення симетричне, то первинний предикат = присудку, суб'єкт = підмету, об'єкт = додатку. Формально-синтаксична організація значною мірою окреслює організацію семантичну. Однак в асиметричному реченні така відповідність може бути порушена: *Сумно мені. У кімнаті посвітлішало* (суб'єкти на формальному рівні виступають не підметами, а другорядними членами речення).

- **Синтаксеми вторинні –** синтаксеми, не пов'язані валентним зв'язком (**див.** також детермінанти). Здебільшого стосуються предикатних синтаксем: вторинними предикатними синтаксемами виступають модальні, адвербіальні, означальні детермінанти (*На мою думку, буде дощ = Буде дощ + Я так думаю; Він заплакав від радості = Він заплакав + Він радів; Вродлива дівчина підійшла до гурту = Дівчина підійшла до гурту + Дівчина є вродливою*). Рідше вторинними розглядають субстанційні, наприклад вокативні синтаксеми (*Петре, ти йдеш?).*

- **Синтаксеми первинні** – синтаксеми, пов'язані валентним зв'язком. До таких належать первинні предикати (**див.** предикат), а також субстанційні синтаксеми (**див.** субстанційні синтаксеми).

- **Суб'єкт** – компонент семантико-синтаксичної структури речення, одна із субстанційних синтаксем, що перебуває у валентному зв'язку з предикатом, носій ознаки. Виділяють такі семантичні типи суб'єктів: дії, процесу, стану, якости, кількости, локативности (залежно від семантичного типу предиката, **див.** предикат). Щодо граматичних особливостей: суб'єкт може мати: а) інваріантне вираження – форму називного відмінка, засвідчуючи на формально-граматичному рівні функцію підмета у двоскладному реченні (*Бузок цвіте*); *2)* варіантне – форми непрямих відмінків, засвідчуючи функції другорядних членів речення (*Пахне травою. Не спиться мені. Відлягло на серці*) чи головного члена в односкладних структурах іменного типу вираження граматичної основи (*А людей!).* Суб'єкти можуть мати мають «нульову» (незаміщену) позицію в реченні відповідно до семантики дієслова-предиката (*Вечоріє)* чи граматичної організації речення (*Люблю свою батьківщину безмежно).* Також суб'єкти можуть бути первинними (в наведених вище прикладах)

та вторинними (апелятив, іменник у кличному відмінку: *Земле моя, ти єдина у світі!).* **Див.** також синтаксема, субстанційні синтаксеми.

- **Субстанційні синтаксеми** – компоненти семантико-синтаксичної структури речення, що перебувають у валентному зв'язку з предикатом. Відповідають формально підметові або другорядним членам. Поділяються на суб'єктні та об'єктні (**див.** суб'єкт, об'єкт). Останні можуть бути: власне об'єктні (*Приніс книжку)*, адресатні (*Приніс батькові)*, локативні (*Побачив у Богдана),* інструментальні (*Написав олівцем).* **Див.** також синтаксема, суб'єкт, предикат.

- **Таксис.** Функційно-семантична категорія, яка функціонує у складному реченні і постає базовою структурою для реалізації темпоральности. Для таксису характерна впорядкованість реального значення часу в парадигмі "раніше – пізніше – одночасно".

- **Тема / рема речення**. Терміни стосуються бінарного членування речення. Тема – предмет повідомлюваного (те, що є відомим, вихідним), рема – саме повідомлюване (те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення): *Студенти (*тема*) вирішили не йти на лекцію (*рема*);* варто зазначити, що в реченні-висловлюванні теми може і не бути, але рема є завжди. Також **див.** актуальне членування речення.

- **Темпоральність.** Функційно-семантична категорія, яка відображає сприйняття та осмислення часу в позначуваних мовних (чи мовленнєвих – за комунікативно-функційним виявом) ситуаціях, а також у їхніх елементах стосовно часового моменту. У формально-граматичному аспекті репрезентується передусім морфологічною категорією часу – відповідними грамемами (теперішнього, минулого та майбутнього часів). Якщо аспектуальність (відтак вид) розцінюємо як «внутрішній час», то темпоральність – це «зовнішній час» дії (процесу, стану).

- **Ускладнені речення** – на формально-граматичному рівні прості речення, які містять засоби ускладнення: однорідні члени речення, відокремлені члени речення, вставні та вставлені компоненти, звертання. На семантико-синтаксичному рівні ускладненими вважають усі речення, які містять вторинні синтаксеми (валентно не пов'язані з первинним предикатом). **Див**. синтаксеми первинні та вторинні.

- **Фазовість –** функційно-семантична категорія аспектуально-темпорального комплексу. Фазовість має формальні засоби вираження. Це одна з ознак, на якій будується граматична опозиція категорії виду: імперфектив виражає серединну фазу (процес у широкому розумінні), перфектив – початкову чи завершальну (цілісність події чи факту). Охоплює одиниці різних рівнів: від словотвірного до синтаксичного: синтетичними засобами фазовості виступають дієслівні префікси (*ви-, від-, роз-, за-, до*, *пере-, при-, під-, у- (в-)* тощо): *зацвісти, розцвісти, прицвісти, відцвісти, перецвісти, доцвісти*. Аналітичні засоби – лексичні: *почати працювати, продовжувати працювати, закінчувати працювати.*

- **Факультативний зв'язок** (те саме, що необов'язковий) – різновид підрядного прислівного зв'язку, на противагу обов'язковому підрядному зв'язку, ґрунтується на слабкому валентному (напіввалентному зв'язку), здебільшого властивий поєднанням дієслова з відмінковими (прийменниково-відмінковими) формами іменників, що засвідчують обставинні семантико-синтаксичні відношення: *прокинутися від гуркоту, звільнитися з роботи, заснув при світлі*.

- **Формально-граматичний (формально-синтаксичний) аспект аналізу.** Один з основних аспектів дослідження та аналізу речення, передбачає вивчення формальної будови. Стосується передусім характеристики синтаксичних зв'язків і компонентного складу структур: поділ на прості / складні речення, односкладні / двоскладні речення, поширені / непоширені речення (члени речення), сполучникові / безсполучникові складні речення тощо. Традиційний у шкільній та академічній граматиці. Синтаксичний аналіз речення (простого та складного), а також засобів ускладнення речень за більшістю показників стосується саме формально-граматичного аспекту (**див.** схеми аналізу простого речення, складного речення та засобів ускладнення). У поєднанні зі семантико-синтаксичним та комунікативним аспектами формує функціональний підхід до аналізу речення.

- **Функціонально-семантичне (функційно-семантичне) поле (ФСП)** – це сукупність мовних одиниць різних рівнів, які об'єднані спільною функційною семою, представлених у вигляді певної структури (поля). Граматичні вияви тих чи інших семантичних ознак опри цьому розглядають інтегрованими у сферу мовлення. Польове структурування категорійних ознак дозволяє засвідчувати як чіткі вияви тієї чи іншої семантичної ознаки, так і невиразні, синкретичного характеру, у результаті чого залучаються до аналізу і ситуативні та імліцитні випадки функціонування одиниць. Структура поля зонується на: 1) ядро (центр) – домінанту щодо способу вираження якоїсь семантики. Характеристики ознаки у ядрі представлені найбільш яскраво, оскільки є формально-граматичні маркери такої семантики; 2) напів'ядерну (приядерну) зону – це також показовий спосіб вираження ознаки, оскільки містить певні формальні маркери, а відтак є частотно представлений в мові; 3) периферію – «ослаблений» спосіб вираження, оскільки він: а) не має формально-граматичних способів вираження, б) має нетипові формальні засоби вираження, в) має нечастотний спосіб вираження в мові, г) характеризується синкретизмом ґ) тощо. Поля різних категорійних ознак, однак, можуть відрізнятися за структурою (поле може не мати, наприклад, приядерної зони); бути компактними чи дифузними. Також ФСП можуть бути моноцентричними: у центрі таких полів є граматична категорія, яка має стандартизовані мовою чіткі формальні показники (наприклад, ФСП аспектуальности в українській мові формально представлене морфологічною категорією виду дієслова) та поліцентричними: такі поля не мають однорідної системи вираження в граматиці (наприклад, ФСП мети в українській мові не має спеціалізованої граматичної категорії на вираженні цієї семантики). Польове структурування також дозволяє представляти певні функційно-категорійні ознаки як «макрополя» або ж як «мікрополя».

- **Функціональна (функційна) граматика** – напрям граматики, який досліджує категорійно-функційну специфіку одиниць різних мовних рівнів відповідно до їх спільної функції. У граматиці вирізняються два напрями дослідження: 1) семантична функція → можливі засоби її вираження на різних мовних рівнях (переважно граматичні засоби вираження: наприклад, квантитавність (кількість) може передаватися в українській мові засобами різних мовних рівнів); 2) формальний засіб вираження → можливі семантичні функції (наприклад, форма орудного відмінка може виконувати різні семантичні функції: локативности, темпоральности, інструментальности). Школи функційного напряму дослідження відрізняються підходами, методами, специфікою аналізу. Українські функційні школи (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Н. Іваницька, М. Мірченко, М. Калько, С. Соколова, Н. Костусяк, М. Вінтонів, Т. Масицька та ін.) засвідчують також різні підходи. У синтаксисі здебільшого утвердився тривимірний підхід до аналізу мовних одиниць (школа І. Вихованця): єдність формально-граматичних, семантико-синтаксичних та комунікативних особливостей. У функційному напрямі також набула поширення теорія функційної типології, у межах якої здійснено аналіз функційно-семантичних

особливостей мови, як із погляду категоризації таких особливостей (**див**. функційно-семантична категорія), так і з погляду польового моделювання (**див.** функційно-семантичне поле).

- **Часова локалізованість.** Функційно-семантична категорія, яку можна розглядати як опозицію таких семантичних компонентів: 1) конкретности дії та ситуації загалом на часовій осі, тобто прикріпленості до якогось одного часового моменту чи періоду; 2) невизначеності чи часової узагальненості дії (ситуації). Залежно від контекстних ситуцій, представлених первинним предикатом-дієсловом у недоконаному виді, можна характеризувати "локалізованість" (+ –) як: 1) відтин на часовій осі (+) → *Зоря на сході поступово блідне, віщуючи народження нового дня*; 2) точку на часовій осі (+) → *Дівчина раптом блідне, і він розуміє, що сказав дурницю*; 3) повторюваність дії (–) → *Вона щоразу блідне, як бачить кров*; 4) звичність чи часову узагальненість (–) → *Зорі бліднуть – на негоду*.

- **Член речення** – у традиційному синтаксисі мінімальний структурний компонент речення, який відображає семантико-синтаксичні та формальні зв'язки, виражений окремою словоформою чи нерозкладним сполученням слів лексикалізованого, фразеологізованого чи граматикалізованого характеру. Члени речення умовно можна вважати одиницями формально-граматичного рівня, хоча в основі виокремлення таких компонентів і лежать семантичні ознаки. На семантико-синтаксичному рівні у функціональній граматиці мінімальними синтаксичними одиницями виступають синтаксеми, які співвідносяться з певними членами речення.

ЗМІСТ

ВСТУП…….3
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА…….5

Змістовий модуль 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Тема 1. Функційний напрям аналізу в канві наукових досліджень……10
Тема 2. Категорії функційної граматики. Поняття «функційно-семантичної одиниці», «функційно-семантичного поля», «функційно-семантичної категорії», «граматичної категорії»…….. 11
Тема 3. Загальна характеристика функційно-семантичних категорій у сучасній українській мові……12

Змістовий модуль 2. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА ЯВИЩ В УКРАЇНСЬКОМУ СИНТАКСИСІ

Тема 4. Тривимірний підхід до аналізу речення в українській граматиці за функційним підходом (семантико-синтаксичний, формально-граматичний та комунікативний)…….13
Тема 5-6. Загальні логіко-граматичні та семантико-граматичні підходи до характеристики речення…… …..…15
Тема 7. Первинні синтаксеми речення. Предикат як центральна одиниця речення ……..16
Тема 8. Первинні субстанційні синтаксеми речення ……17
Тема 9-10. Вторинні синтаксеми в реченні (детермінанти). Структурно-семантичні модифікації речень…… ...……18
Тема 11. Комунікативний аспект аналізу простого речення ……...20
Тема 12. Формально-граматичний аспект характеристики речень у єдності зі семантико-синтаксичним та комунікативним у традиційному (академічному та шкільному) аналізі …..23
Тема 13. Частковий функційний аналіз простого речення (семантико-синтаксичний аспект)..25

ДОДАТКИ

Додаток 1. Аналіз функційно-семантичної категорії (зауваги та рекомендації до аналізу, послідовність, зразок)……..28
Додаток 2. Порівняльно-зіставна оцінка функційно-семантичної категорії та граматичної (таблиця)……....31
Додаток 3. Порівняльна характеристика функційно-семантичної категорії та функційно-семантичного поля (таблиця)……..…32
Додаток 4. Частковий функційний аналіз простого речення (семантико-синтаксичний аспект) (схема та зразок аналізу) ……..32
Додаток 5. Традиційний (академічний) аналіз складного речення (схема та зразок аналізу)…34

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАЙУЖИВАНІШИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ …….39